Ensihavaintoja Olaus Sirman kielinäytteistä

Sodankylän ja Enontekiön saamelaiskielet 1600-luvun lopussa

Jaakko Häkkinen, 19.9.2026 (pieniä korjauksia 3.10.2026)

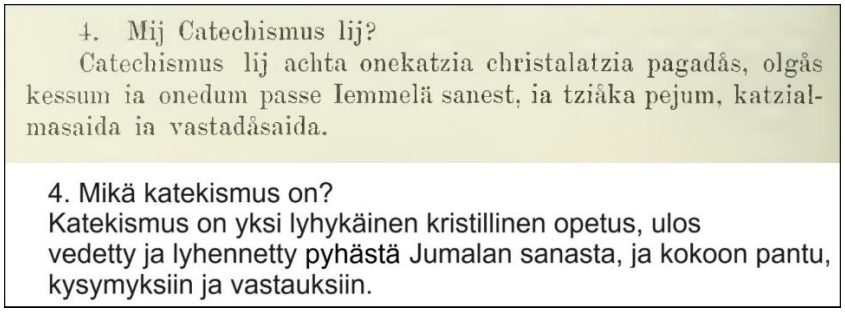
Sisällys **Sivu**

Tutkimuskysymykset 2
1. Johdanto 2
1.1. Keminsaame saamelaiskielten joukossa 3
1.2. Sodankylänsaamelainen Olaus Sirma 6
1.3. Sodankylänsaamen laulutekstien äänteiden tulkinta 7
1.4. Oliko sodankylänsaamessa murre-eroja? 9
1.5. Enontekiö 1700-luvun alussa 9
1.6. Sirma käänsi katekismuksen ”Tornion lappalaisten” kielelle 11
1.7. Sirman katekismuksen kielellinen kirjavuus 13
1.8. Merkinnät, rekonstruktiot ja aineisto 13
2. Muotopiirteet 18
2.1. Illatiivin pääte **-jẹn* 18
2.2. Preesensin monikon kolmannen persoonan **-k* 19
2.3. Preesensin yksikön kolmannen persoonan **-ā* kolmitavuisissa sanoissa 20
2.4. Konnegatiivin **-k* 20
2.5. Toinen imperatiivi 21
2.6. Verbiabessiivin valinta 22
2.7. Adjektiiviattribuutin kongruenssi yksikön paikallissijan edellä 23
3. Äännepiirteet 24
3.1. Ensitavun **ā*:n ja **uo*:n etuvokaaliutuminen toisen tavun etuvokaalin edellä 24
3.2. Kantasaamen **ẹ*:n kehitys 26
3.3. Toisen tavun pitkät vokaalit **ā*, **ē*, **ɔ̄* 28
3.4. Toisen tavun supistumavokaalit **â*, **ê*, **ɔ̂*, **î*, **û* 29
3.5. Ei-lyhyiden nasaalikonsonanttien säilyminen 30
3.6. Kantasaamen **š* 31
3.7. Kantasaamen **c* 33
3.8. Kantasaamen **ć* 33
3.9. Kantasaamen **kt* 36
4. Suonttavaaransaamen erityispiirteitä jäljittämässä 37
5. Analyysin tulokset 40
6. Kirjallisuus 45
Liite 1: Datan esittäminen SplitsTree-ohjelman verkostokuvaajassa 47

Tutkimus on toteutettu ja tutkimusartikkeli tuotettu yksinomaan luomuälyllä.

Tutkimuskysymykset:

1. Millä kielellä Olaus Sirma kirjoitti katekismuksensa? Jos se ei ollut hänen äidinkieltään sodankylänsaamea, niin mitä se oli?
2. Mitä Sirman katekismuksen perusteella voidaan sanoa Enontekiön kielitilanteesta 1600-luvun lopussa?

4. Mij Catechismus lij?
Catechismus lij achta onekatzia christalatzia pagadås, olgås kessum ia onedum passe Iemmelä sanest, ia tziåka pejum, katzialmasaida ia vastadåsaida.

4. Mikä katekismus on?
Katekismus on yksi lyhykäinen kristillinen opetus, ulos vedetty ja lyhennetty pyhästä Jumalan sanasta, ja kokoon pantu, kysymyksiin ja vastauksiin.

Kuva 1: Ote Sirman katekismuksesta (Wiklund 1913). Sananmukainen suomennos on omani.

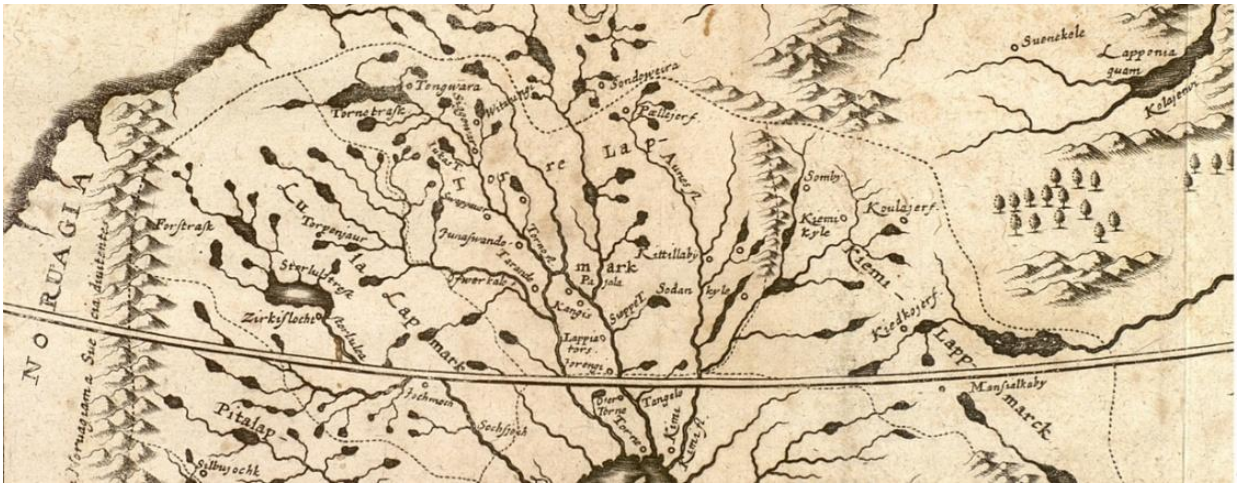
1. Johdanto

Pappisnimellään Olaus Sirma tunnettu sodankylänsaamelainen Olli Matinpoika (syntynyt 1650-luvulla saamelaiseen Sodankylän lapinkylään) on varhaisin ja tärkein lähteemme Suomen Lapin sammuneiden saamelaiskielten osalta. Sirman esittämät sodankylänsaamelaiset laulut *Kúlnasats niråsam* ja *Morse faurog* julkaistiin ensi kertaa vuonna 1673 Johannes Schefferuksen teoksessa *Lapponia*. Uppsalan yliopistosta vauhdikkaasti papiksi valmistuttuaan Sirma asettui Enontekiön kappeliseurakunnan papiksi vuonna 1676, ja siellä hän toimi kuolemaansa eli vuoteen 1719 saakka. Enontekiöllä hän käänsi katekismuksen sanojensa mukaan ”Tornion lappalaisten” kielelle (Wiklund 1913: 82), ja se on tärkein kurkistusikkunamme tuon aikaisen Enontekiön kirjavaan kielitilanteeseen. Katekismuksen aineisto näyttää kootun vähintään kolmesta eri saamelaiskielestä, joten pääsemme Olaus Sirman ansiosta tutustumaan peräti neljään saamelaiskieleen. Tämän heikosti tunnetun merkkihenkilön patsas löytyy Sodankylän Orajärveltä.

Esitän tässä kirjoituksessa kielihistoriallisia ensihavaintoja Olaus Sirman katekismuksen kielestä sekä hänen äidinkielestään, vanhasta sodankylänsaamesta, jota ei pidä sekoittaa Sodankylän nykyiseen saameen. Jälkimmäinen levisi Sodankylän pohjoisosaan 1800-luvun lopussa Enontekiöltä ja

Kautokeinosta muuttaneiden saamelaisten mukana ja kuuluu pohjoissaamen Länsi-Ruijan murreryhmään. On luultavaa, että tuohon aikaan oli vielä elossa ihmisiä, jotka olivat lapsuudessaan oppineet vanhaa sodankylänsaamea, vaikka sitä ei enää pitkään aikaan ollutkaan käytetty yhteisön kielenä.

Katekismuksen sana-aineisto on paljon laajempi mutta kielellisesti kirjavampi, kun taas sodankylänsaamen suppeampi aineisto on kielellisesti johdonmukainen: säilyneet kaksi laulutekstiä näyttäisivät edustavan yhtä ja samaa kielimuotoa. Sirma käänsi katekismuksen saameksi päälähteenään Johannes Gezelius vanhemman suomenkielinen katekismus, joka sisältyy teokseen *Yxi paras lasten tawara* vuodelta 1666.

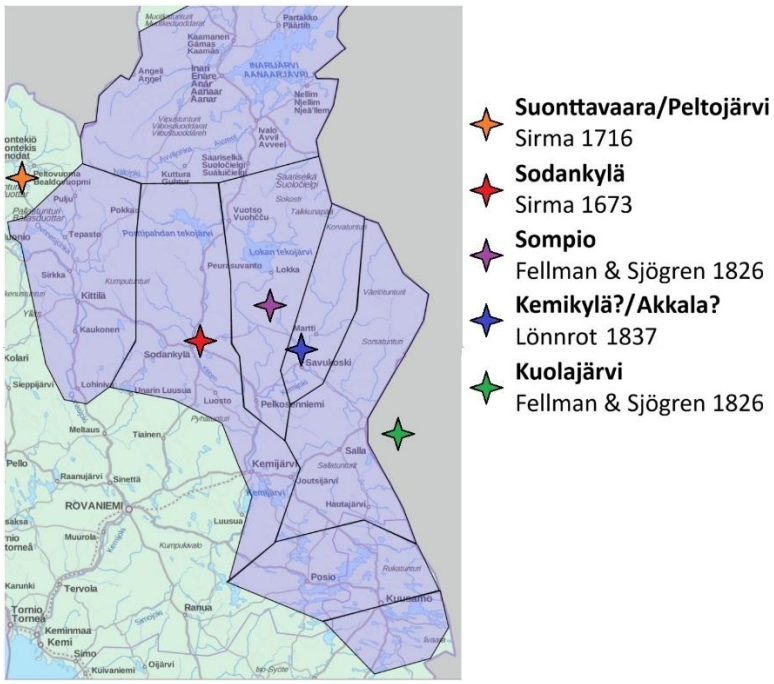
Kuva 2: Ruotsin valtakunnan pohjoisosa vuonna 1673 *Lapponian* kartan mukaan. Sondoweira (Suonttavaara) sijaitsee Enontekiön keskiosassa.

1.1. Keminsaame saamelaiskielten joukossa

Lukiessani Eeva-Maria Maijalan toimittamaa kirjaa *Kemin-Lappi elää!* (2016) tulin tietoiseksi siitä, että meillähän on Suomen Lapin kuolleista saamelaiskielistä tärkeitä kielinäytteitä, joita ei milloinkaan ole perusteellisesti analysoitu historiallisen kielitieteen menetelmin. Siitä lähtien olen kausittain työstänyt analyysiani vanhan sodankylänsaamen näytteistä, ottaen myöhemmin tarkasteluun mukaan myös Sirman katekismuksen. Koska tutkimustyö on hidasta eikä perinpohjainen analyysi välttämättä milloinkaan ole ”lopullisesti valmis”, katson parhaaksi tässä kymmenvuotisrajan kohdalla julkaista kotisivuillani tämän ensivilkaisun siihen, mitä aineistosta tässä vaiheessa voidaan sanoa.

Elävät saamelaiskielet edustavat vain pientä osaa muinaisesta saamelaiskielten kirjosta: jo saamelaisperäiset paikannimet Suomen eri alueilla ja saamelaiset lainasanat eri alueiden murteissa todistavat, että saamea on aikaisemmin puhuttu käytännössä koko Suomen alueella (Aikio 2007; 2009). Emme tiedä paljoakaan siitä, millaisia eteläisen Suomen saamelaiskielet ovat tarkalleen olleet, mutta historiallisen Kemin Lapin alueella (etelästä Kuusamosta pohjoiseen Inariin; itärajalta Kittilään) kerätyt kielinäytteet osoittavat, että jokaisessa lapinkylässä oli kehittynyt omanlaisensa kieli.

Kemikylänsaameksi (nykyinen Savukoski) oletetut näytteet eivät todellisuudessa ole Suomen puolelta. Lönnrot itse kertoo *Mehiläisessä* yhden laulun esittelyn yhteydessä, että se olisi peräisin Akkalasta eli Venäjän puolelta rajaa (Lönnrot 1837). Kun kaikki kolme laulua näyttäisivät alustavasti edustavan samaa kieltä, niin mikään niistä ei edustane Suomen puolella puhuttua saamea.

Kuva 3: Kemin Lapin ja Itä-Enontekiön lapinkylät ja kielinäytteet nykykartalla.

Keminsaame on kattonimitys kaikille Kemin Lapin lapinkylien kuolleille kielille, eli yhä elävä inarinsaame on rajattu sen ulkopuolelle omaksi kielekseen, vaikka sitäkin puhuttiin Kemin Lapissa. Näiden kuolleiden kielten tarkempi sukulaisuussuhde toisiinsa ja eläviin saamelaiskieliin on edelleen selvittämättä, eikä varmaa totuutta asiasta luultavasti voida enää koskaan saadakaan. Epävarmuus liittyy sekä kieliaineiston niukkuuteen että metodin rajallisuuteen: ilman säilynyttä kieliaineistoa saamelaisista kantamurteista meillä ei ole keinoja luotettavasti erottaa toisistaan (1) piirteitä, jotka

periytyvät tunnettuihin kieliin yhteisestä kantamurteesta, ja (2) piirteitä, jotka ovat myöhempinä aikoina levinneet kielikontakteissa kielestä toiseen. Koska sukupuukuvaaja liittyy tiiviisti ensimmäisen tyypin piirteisiin, en tässä kirjoituksessa käytä sitä vaan esitän toisenlaisia kuvaajia.

Kuvatun ongelman kiertämiseksi käytän termiä *kehityslinja*: yhä elävään tai kielinäytteistä tunnettuun kuolleeseen saamelaiskieleen johtava kehityslinja alkaa myöhäiskantasaamesta ja koostuu kaikista tapahtuneista muutoksista, täysin riippumatta siitä, periytyvätkö nämä muutokset jo tiettyjä saamelaiskieliä edeltävästä yhteisestä kantamurteesta vai ovatko muutokset levinneet myöhemmin alueellisten kosketusten seurauksena.

Kuten voidaan odottaa, alueellisesti läheiset kielet jakavat toistensa kanssa enemmän yhteisiä muutoksia kuin kauempana sijaitsevien kielten kanssa, joten kehityslinjaan sisältyy alueellinen ulottuvuus. Saamelaiskielet voidaankin ryhmitellä *alueellisiin ryhmiin* sen mukaan, miten läheisiä niiden kehityslinjat ovat toisilleen eli miten paljon yhteisiä muutoksia kielet jakavat. Ison joukon kaikkien saamelaiskielten ja niiden murteiden äänteenmuutoksia käsittelee Sammallahti (1998a); eteläryhmä perustuu tutkimuksiin Piha & Häkkinen (2020) ja Häkkinen & Piha (2023). Elävien ja hiljattain kuolleiden saamelaiskielten osalta käytän seuraavaa ryhmittelyä:

Eteläryhmä	Länsiryhmä	Keskiryhmä	Itäryhmä
eteläsaame	piitimensaame	inarinsaame	kildininsaame
uumajansaame	luulajansaame	koltansaame	turjansaame
†gävlensaame	pohjoissaame	†akkalansaame	

Taulukko 1: Tunnetut saamelaiskielet ryhmiteltyinä kehityslinjojensa samanlaisuuden mukaan.

Korostan, että nämä alueelliset ryhmät eivät ole välttämättä täysin sama asia kuin lähisukuisten kielten ryhmät (joita kuvattaisiin sukupuukuvaajalla), vaikkakin olisi epätodennäköistä, että samasta kantamurteesta polveutuvat saamelaiskielet eivät muistuttaisi suuresti toisiaan – puhutaanhan niitä silloin yleensä myös toistensa läheisyydessä. Kuitenkin tilanne on sikäli epäsymmetrinen, että periaatteessa on mahdollista, että kaksi saamelaiskieltä muistuttaisi toisiaan yksinomaan pitkään jatkuneiden kontaktien pohjalta, polveutumatta samasta kantamurteesta.

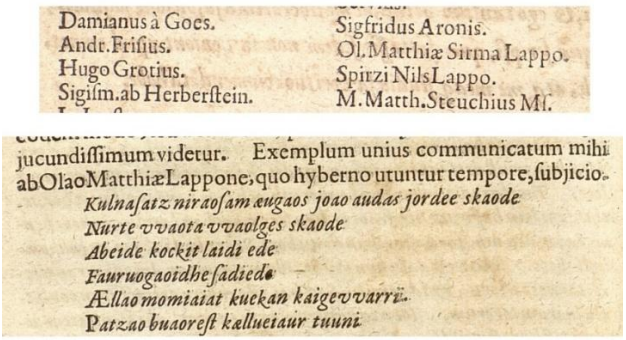
Alueelliselta kannalta katsottuna elävät saamelaiskielet muodostavat ulkokehän ulottuen enimmälti Atlantin tai Jäämeren rannoille (inarinsaame ainoana poikkeuksena), kun taas Kemin Lapin kuolleet kielet ovat osa sisempää kehää. Keminsaamen piiriin listatuista kielistä sompionsaame ja oletettu kemikylänsaame näyttäisivät alustavasti liittyvän keskiryhmään (Häkkinen 2018: Metsälappalaisten kielelliset jäljet). Kuolajärvensaamen sanalista on melkoisen kirjava, ja se lieneekin kerätty

erilaisten murteiden/kielten puhujilta. Yhdistäen tietoja paikannimistössä säilyneisiin jälkiin on mahdollista yrittää jäljittää vihjeitä siitä, millaisia murteita Kuolajärven lapinkylän eri osissa on mahdollisesti puhuttu (Rytilahti 2025: Keminsaamen murteet ja niiden tutkimus tänään, osa 1).

Tuo työ on kuitenkin vasta alussa, ja paikannimielementtien kohdalla ohittamatonta epävarmuutta aiheuttaa niiden monitulkintaisuus. Toisin kuin kielen sanoilla, paikannimillä ei ole muuta merkityssisältöä kuin se paikka, johon nimi viittaa. Jos nimielementin selitykseksi onkin tulkittu väärä sana, silloin päätelmät kielen piirteistä ja kehityksestäkin saattavat mennä väärin – etenkin kun on kyse kielimuodoista, joista tunnetaan hyvin niukasti sana-aineistoa. Pahimmillaan samalle paikannimelle voidaan löytää mahdollinen selitys monista eri kielistä: kun merkitys ei auta karsimaan vaihtoehtoja, niin jokaisesta maailman kielestä voidaan löytää äänteellisesti sopivannäköisiä sanoja.

Joka tapauksessa jo alustava silmäys ns. keminsaamelaisiin aineistoihin osoittaa kielitieteilijälle, että kyse on keskenään hyvin erilaisista kielistä, jotka eivät todellisuudessa ole kuuluneet yhden ja saman kielen piiriin. Keminsaame pitääkin ymmärtää pelkästään alueellisena kattonimityksenä – se ei ole kieli samassa merkityksessä kuin elävät saamelaiskielet.

1.2. Sodankylänsaamelainen Olaus Sirma

Damianus à Goes. Sigfridus Aronis.
Andr. Friſius. Ol. Matthiæ Sirma Lappo.
Hugo Grotius. Spirzi Nils Lappo.
Sigiſm. ab Herberſtein. M. Matth. Steuchius Mſ.

jucundiſſimum videtur. Exemplum unius communicatum mihi
ab Olao Matthiæ Lappone, quo hyberno utuntur tempore, ſubjicio.
Kulnaſatz niraoſam æugaos joao audas jordee skaode
Nurte vvaota vvaolges skaode
Abeide kockit laidi ede
Fauruogaoidhe ſadied
Ællao momiaiat kuekan kaigevvarri.
Patzao buaoreſt kællueiaur tuuni

Kuva 4: Lappalainen Olli Matinpoika Sirma mainitaan Johannes Schefferuksen *Lapponia*-kirjassa latinalaistetussa nimiasussa Olaus Matthiæ Sirma Lappo.

Olli Matinpoika Sirma tunnetaan Johannes Schefferuksen *Lapponian* (latinankielinen ensipainos 1673) tärkeänä tietolähteenä. Kirjassa hänen sanotaan olevan Tornion Lapista, mutta opiskelijatiedoissaan hänen kerrotaan olevan Kemin Lapista. Erkki Itkonen (1940) on paikantanut Sirmalta kirjaan päätyneiden laulutekstien paikannimet Sodankylän lapinkylään: esimerkiksi Orajärvi ja

Kelujärvi mainitaan lauluissa nimiasuissa ‹*Orre Jawre*› ja ‹*Källúeiaúre*›. Nämä yli 350 vuotta sitten julkaistut tekstit edustavat siis Sirman äidinkieltä, vanhaa sodankylänsaamea.

Sodankylänsaamelaisissa lauluteksteissä kiinnittää huomiota se, että nuoria suomalaisperäisiä lainasanoja on hyvin vähän, vaikka näytteissä toki esiintyy monille saamelaiskielille yhteisiä vanhempia itämerensuomalaisia lainasanoja. Onhan itämerensuomalaisia ja saamelaiskieliä puhuttu lähekkäisillä alueilla useissa vaiheissa viimeisimpien vuosituhansien aikana. 1600-luvun lopulla Sodankylä oli vielä täysin saamenkielinen alue.

Sattumoisin samana vuonna kuin *Lapponia* julkaistiin, eli 1673, Ruotsin kuningas antoi suomalaisille uudisasukkaille luvan asettua lapinmaille eli lapinkylien perinnäisille alueille. Suomalaisia saapui aluksi hiljalleen, mutta ajan mittaan heidän lukumääränsä kasvoi, ja samalla aikaisempi saamelaisväestökin sekoittumisen kautta suomalaistui geneettisesti, kielellisesti ja kulttuurisesti. Lopullisesti keminsaamen piiriin lasketut kielet lakkasivat siirtymästä lapsille suunnilleen 1800-luvun puolivälissä. Vielä 1900-luvulla on siis varmasti elänyt vanhuksia, jotka ovat lapsina oppineet vanhaa saamea. Paikallisyhteisöjen kielenä oli silloin kuitenkin jo suomi.

1.3. Sodankylänsaamen lalutekstien äänteiden tulkinta

Tässä tarkastelussa en seuraa alkuperäistä *Lapponia*-kirjan kirjoitusasua, joka sisältää niin lyöntivirheitä kuin harhaanjohtavia kirjapainoteknisiä valintojakin, vaan alkuperäisten käsikirjoitusten kirjoitusasua, jonka Kallio, Valtonen ja Jouste (2019; yhdessä Lari Ahokkaan kanssa) ovat litteroineet. Kyseisessä artikkelissa esitetään myös kahden säkeen osalta fonologinen tulkinta siitä, miltä sodankylänsaame olisi voinut todellisuudessa kuulostaa, mutta yksittäisten kirjainmerkkien tulkinnassa on paljon epävarmuustekijöitä. En esimerkiksi näe perusteltuna tulkita ‹*ß*›:ää affrikaataksi /*č*/ [*tš*] tai /*ć*/ [tś], kun teksteissä tällainen affrikaatta on kuitenkin osattu merkitä ‹*tsi*›:llä tai ‹*tzi*›:llä. Lisäksi vain osassa ‹*ß*›-tapauksista oli kantasaamessa affrikaatta, kun taas alkuperäistä sibilanttia (**s* tai **š*) edustavat seuraavat esiintymät:

Sod-B *tangaß* ’kanerva, varpu’ < **δeŋęs*
Sod-A *åinakåß* ’näetkös’ < **oajn|āk-kōs*
Sod-A *wålgeß skådhe* ’[emmekös] lähteä ala’ < **vuolkē-škoaδēk*
Sod-A *joß* ’jos’ (lainattu suomesta)

Kun jo Sirman päälähteessä, Johannes Gezelius vanhemman suomenkielisessä katekismuksessa (1666), typografisesti erilaisten *s*-kirjainten sijoittelu näyttää olevan aivan mielivaltaista eikä heijasta mitään suomen kielen todellista äänne-eroa, niin luultavimmin Sirman käsikirjoituksessakin erilaisten *s*-kirjainten vaihtelu on ollut vapaata.

Sammallahden (1998b) rekonstruktio Sodankylänsaamen A-tekstistä perustuu tendenssiin tulkita kaikkien kirjainmerkkien taustalle mahdollisimman vanhakantainen äänne. Otetaan esimerkiksi sodankylänsaamen A-tekstistä löytyvä kirjoitusasu ‹*wålgeß_skådhe*› ’(emmekös) lähteä ala’. Sammallahti rekonstruoi tämän taakse keminsaamen asun **vuolgeeʒkoađee*, kun taas Kallio, Valtonen ja Jouste (2019) esittävät fonologiseksi tulkinnaksi /*vuolgečškoađe*/. Kumpikin tulkinta sisältää paljon oletuksia, eivätkä tulkitsijat perustele valintojaan.

1. Sananalkuinen ‹*wå*› saattaa merkitä äännejonoja /*vuo*/, /*voa*/, /*voo*/, /*vo*/ tai /*uo*/.
2. Painottoman tavun ‹*e*› saattaa merkitä äänteitä /*e*/, /*ee*/, /*ä*/ tai /*ää*/.
3. ‹*ß*› saattaa merkitä äänteitä /*s(s)*/, /*š(š)*/, /*ć(ć)*/, /*č(č)*/, /*ʒ́(ʒ́)*/ tai /*ǯ(ǯ)*/.

Kumpaankin edellä viitattuun tulkintaan on vaikuttanut kantasaamen rekonstruktio: sodankylänsaame on alitajuisesti haluttu tai tietoisesti valittu nähdä äänteellisesti vanhakantaisena (**vuo*; **ee*; **č/*ǯ*), vaikka se ei välttämättä ollut vanhakantainen. Yhtä hyvin sodankylänsaame saattoi olla monella tavalla muuttunut kieli (**vuo* > ***vo*; **ee* > ***e/**ä*; **ć* > ***s*), eivätkä kantasaamen äänteiden jatkajat välttämättä laadultaan ja/tai kestoltaan enää vastanneet kantasaamen äänteitä.

Ongelma syntyy siitä, ettei meillä voi olla käsitystä äänteiden todellisesta äännearvosta ennen kuin koko aineisto on perusteellisesti analysoitu äännehistorian menetelmin, ja vielä senkin jälkeen moni asia jää epävarmaksi. Sodankylänsaamen kielinäytteiden kirjainten äännearvot tulee arvioida pelkästään säilyneiden lähteiden perusteella ja kielen oman äännejärjestelmän osina. Kirjainten tulkintaa ei saa pakottaa sen enempää elävien saamelaiskielten suuntaan kuin rekonstruoidun kantasaamenkaan suuntaan. Tästä syystä en itse vielä tässä vaiheessa lähde rekonstruoimaan sodankylänsaamen äännejärjestelmää (esim. **vo*), vaan pitäydyn pelkästään alkuperäisessä merkintäasussa (esim. ‹*wå*›).

Kahdessa sanassa on Kallion, Valtosen ja Jousteen (2019) mukaan merkitty tavallinen ‹*u*› (Sod-A *oudas* ’edemmäs’; Sod-B *punie* ’vääntävät’), kun taas kaikissa muissa tapauksissa esiintyy ‹*ú*›. Siksi minäkin pidän nämä kirjaimet erillään, vaikka luultavimmin tämä merkintäero ei heijasta mitään todellista eroa kielen äänteissä. Sen sijaan korvaan käsikirjoituksen ‹*ʒ*›:n aina ‹*z*›:llä, koska vain ensimmäinen esiintyy käsikirjoituksissa ja koska jälkimmäinen on kirjoitusteknisesti helpompi tuottaa ja lukijankin helpompi ymmärtää.

1.4. Oliko sodankylänsaamessa murre-eroja?

On mahdollista, että sodankylänsaamen tekstit edustaisivatkin hieman erilaisia, joskin lähisukuisia murteita. Johdonmukaisia eroja nähdään kuitenkin vain kahden kantasaamen äänteen edustuksen kohdalla. Esittelen näistä esimerkkejä vasta kyseisten äänteiden käsittelyn kohdalla.

1. Suppeat diftongit: **uo* > Sod-A ‹*úå*› ~ ‹*ú*› vs. Sod-B ‹*oa*›/‹*oo*› ~ ‹*o*› | **ie* > Sod-A ‹*i*› vs. Sod-B ‹*ie*› (ks. 3.1)
2. Affrikaatta **ć* sanan sisällä: Sod-A ‹*s*›/‹*ß*› vs. Sod-B ‹*dz*›/‹*dzi*› (ks. 3.8)

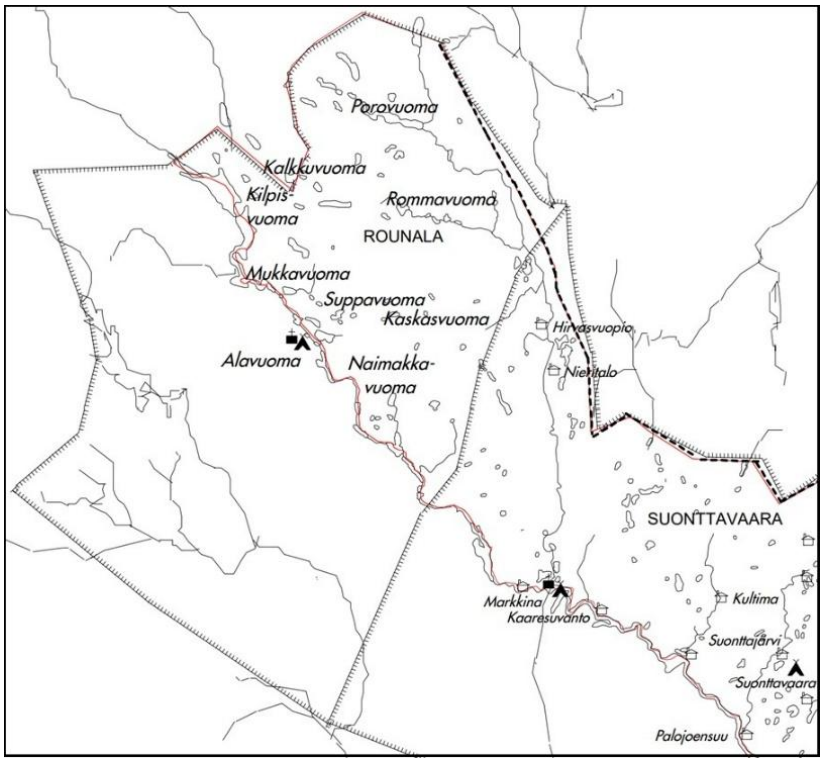
Murre-ero jää kuitenkin epävarmaksi mahdollisuudeksi, koska laulujen välisille eroille on toinenkin mahdollinen selitys: eri kirjurit. Mahdollisesti A-teksti on Olaus Sirman itsensä muistiin kirjoittama, kun taas B-teksti näyttää olevan toisen kirjurin käsialaa (nimimerkki A.C.; Kallio, Valtonen ja Jouste 2019: 130). Mikäli toisen kirjurin äidinkieli oli ruotsi (mikä Uppsalan yliopistossa oli erittäin todennäköistä), erot äänteiden merkinnässä saattavat heijastaa kielten erilaisia kirjallisia perinteitä. Esimerkiksi jo tuon ajan ruotsinkielisessä kirjallisuudessa [*u*]-äännettä merkittiin ‹*o*›:lla (Teleman 2019: 42), kun taas suomenkielisessä kirjallisuudessa sitä merkittiin ‹*u*›:lla. Näin ollen on mahdollista, että A-tekstin ‹*ú*› ja B-tekstin ‹*o*› kuvaavatkin yhtä ja samaa sodankylänsaamen vokaalia.

Kantasaamen **ć*:n edustuksesta taivutusaineksissa on A-tekstissä niukasti esimerkkejä. Kun siis sananalkuisenkin **ć*:n kohdalla näkyy pidemmässä B-tekstissä kahta eri edustusta ja lyhyemmässä A-tekstissä vain yhtä edustusta, niin tässäkin tapauksessa osittain erilainen edustus saattaa johtua yksinkertaisesti esimerkkien vähyydestä A-tekstissä.

1.5. Enontekiö 1600-luvun lopussa

1600-luvun lopussa Enontekiö koostui kolmesta lapinkylästä: lännessä oli Rounala, keskellä Suonttavaara ja idässä Peltojärvi (joka ei näy kuvan 5 kartassa). Kaksi ensin mainittua lapinkylää jatkuivat etelässä paljon pidemmälle kuin missä kulkee nykyinen Enontekiön eteläraja eli Suomen ja Ruotsin välinen valtionraja. Kirkko ja pappila sijaitsivat kätevästi alueen keskellä Markkinassa, missä Lätäseno ja Könkämäeno yhdistyvät Muonionjoeksi. Koska tämä alue kuului Suonttavaaran lapinkylään, voidaan olettaa juuri suonttavaaransaamen olevan Sirman katekismuksen pääkieli, vaikka toki samassa kirkossa kävivät muidenkin lapinkylien asukkaat. Toisaalta Sirma osallistui myös Rounalan

väen matkoihin Jäämerelle (Valtonen & Kallio 2024: 182), joten läntinenkin kieli oli varmasti tuttu hänelle. Voidaan olettaa itäisimmän lapinkylän Peltojärven kielen olleen hänelle kaikkein vierain ja esiintyvän harvimmin katekismuksessa.

Kuva 5: Kartta Enontekiön länsi- ja keskiosan lapinkylistä Heikkilän (2001) mukaan. Olaus Sirman kirkko ja pappila sijaitsivat Markkinassa.

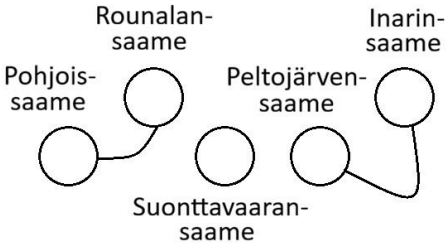
Kuvaa voidaan tarkentaa sen avulla, että läntisimmässä lapinkylässä Rounalassa tiedetään jo 1600-luvulla asuneen pohjoissaamelaisia. Sirman katekismuksessa on jonkin verran selvästi pohjoissaamelaisia sanamuotoja, ja joidenkin tarkasteltavien piirteiden kohdalla ne ovat enemmistönä tai jopa ainoana edustuksena. Vastaavasti vähäiset inarinsaamea muistuttavat sanamuodot voitaneen yhdistää Peltojärven kieleen – etenkin kun nämä piirteet eivät useinkaan muistuta inarinsaamea aivan täysin, vaan usein pieniä erojakin löytyy.

Sellainenkin vaihtoehto olisi periaatteessa mahdollinen, että Peltojärven lapinkylässä puhuttiin samanlaista kieltä kuin Suonttavaaran lapinkylässä. Tällöin katekismuksen vähäiset inarinsaamelaisuudet juontuisivatkin Inarista saapuneilta matkalaisilta tai muuttajilta. Pidän tätä kuitenkin epätodennäköisenä, koska katekismuksen ”kolmas kieli” ei täysin vastaa nykyistä inarinsaamea vaan on monilta osin vanhakantaisempaa tai muuten hieman erilaista. Siksi pidän todennäköisimpänä sitä, että

peltojärvensaame oli inarinsaamen läheinen sukukieli. Puolestaan se, että peltojärvensaame olisi edustanut varsinaista inarinsaamea, edellyttäisi sitä, että moni nykyiseen inarinsaameen johtanut muutos olisi tapahtunut vasta 1700-luvun alun jälkeen. Tämäkään ei tunnu kovin todennäköiseltä.

Tietystikään kuva ei ole niin selkeä, että joka piirteelle löytyisi kolme erilaista edustusta, vaan usein vain kaksi ja välillä vain yksi (etenkin jos esimerkkejä on niukasti). Tässä ei ole mitään ihmeellistä eikä epäilyttävää: löytyyhän myös kosolti piirteitä, joiden osalta esimerkiksi pohjoissaame ja inarinsaame muistuttavat toisiaan, vaikka samaan aikaan myös näitä kieliä erottavia piirteitä on runsaasti. Epäilemättä sama ilmiö on koskenut myös Enontekiön kieliä tarkastelemallani ajanjaksolla.

Luvuissa 2 ja 3 jäljitän Enontekiön keskimmäisen lapinkylän kieltä eli suonttavaaransaamea perustuen aineistoa parhaiten selittäviin lähtökohtiin, joiden mukaan (1) rounalansaame kuului pohjoissaamen piiriin ja (2) peltojärvensaame oli sukua inarinsaamelle. Kun kerran eri piirteiden variaatiosta on Sirman katekismuksessa havaittavissa pohjoissaamea ja inarinsaamea muistuttavia edustuksia, niin tässä oletettu kielimaantieteellinen asetelma on nähdäkseni uskottavampi kuin mikään muista vaihtoehdoista. Kun pohjoissaamea ja inarinsaamea muistuttavat variantit on näin liitetty vastaavasti Rounalan ja Peltojärven lapinkylien kieliin, niin jäljelle jäävä edustus voidaan tulkita suonttavaaransaameksi. Se muistuttaa monin paikoin sodankylänsaamea, mutta erottaviakin tekijöitä löytyy.

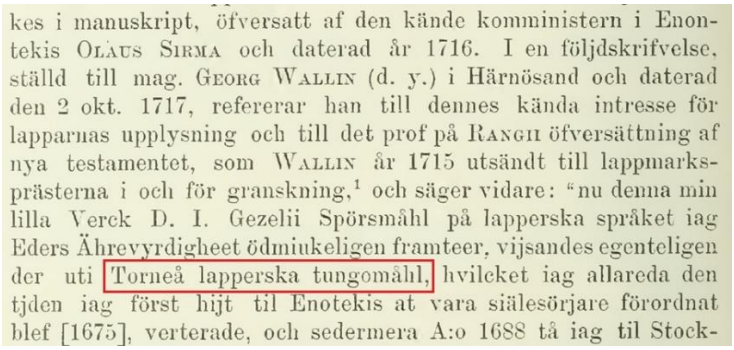

Kuva 6: Kielimaantieteellinen hahmotelma 1600-luvun lopun Enontekiöstä ja lähialueista. Loiva kaari = läheisempi sukulaisuus; jyrkkä kaari = etäisempi sukulaisuus.

1.6. Sirma käänsi katekismuksen ”Tornion lappalaisten” kielelle

Latinaksi nimellä Olaus Sirma tunnettu sodankylänsaamelainen Olli Matinpoika sai pappiskoulutuksen Uppsalan yliopistossa ja siirtyi jo vuonna 1676 Enontekiön kappalaiseksi, Jukkasjärven kirkkoherran alaisen kappeliseurakunnan papiksi (Valtonen & Kallio 2024). Siellä hän asui elämänsä loppuun eli vuoteen 1719 saakka. Hän itse kertoi kirjeessään kääntäneensä katekismuksen Tornion

lappalaisten kielelle. Käsikirjoituksen viimeinen versio on vuodelta 1716, ja sen julkaisi vasta K. B. Wiklund vuonna 1913.

kes i manuskript, öfversatt af den kände komministern i Enontekis Olaus Sirma och daterad år 1716. I en följdskrifvelse, ställd till mag. Georg Wallin (d. y.) i Härnösand och daterad den 2 okt. 1717, refererar han till dennes kända intresse för lapparnas upplysning och till det prof på Rangii öfversättning af nya testamentet, som Wallin år 1715 utsändt till lappmarksprästerna i och för granskning,[1] och säger vidare: "nu denna min lilla Verck D. I. Gezelii Spörsmåhl på lapperska språket iag Eders Ährevyrdigheet ödmiukeligen framteer, vijsandes egenteligen der uti Torneå lapperska tungomåhl, hvilcket iag allareda den tjden iag först hijt til Enotekis at vara siälesörjare förordnat blef [1675], verterade, och sedermera A:o 1688 tå iag til Stock-

Kuva 7: Kirjeessään vuonna 1715 Olaus Sirma kertoi kääntäneensä katekismuksen Tornion lappalaisten kielelle (Wiklund 1913: 82).

Vaikka Enontekiö jo tuolloin kuului kokonaisuudessaan Tornion Lappiin (Peltojärvi siirrettiin Kemin Lapista Tornion Lapin osaksi vuoteen 1640 mennessä), jää katekismuksen kielen luonnehdinta valitettavan epätarkaksi, koska Enontekiön kielitilanteen tiedetään olleen tuohon aikaan kirjava. Enontekiön länsiosassa Rounalassa puhuttiin jo 1600-luvulla pohjoissaamea (murre liittyy elimellisesti Ruotsin puolen murteistoon; Sammallahti 1998a: 19), kun taas itäosaan pohjoissaame levisi vasta 1800-luvulla (Länsi-Ruijan murteisto Norjasta Kautokeinon seudulta; Sammallahti 1998a: 12). Sitä ennen Enontekiön keski- ja itäosissa puhuttiin aikaisempia saamelaiskieliä, joita nimitän tässä lapinkylien mukaan *suonttavaaransaameksi* ja *peltojärvensaameksi*.

Äsken ilmestyneessä maisterintutkielmassaan Santeri Jounila (2026) on tarkastellut Sirman katekismuksen nominintaivutusta. Hän käyttää analyysissään katekismuksen kielestä omaa rekonstruktiotaan, johon on suhtauduttava varauksella samoista syistä, jotka perustelin alaluvussa 1.3. Kun lisäksi katekismuksessa esiintyy sanamuotoja monista erilaisista saamelaiskielistä, kuten tässä tarkastelussa osoitan, niin on mahdotonta rekonstruoida koko katekismuksen taustalle vain yhtä kieltä. Valitettavasti tämänhetkinen tutkimustilanne ei vielä mahdollista Olaus Sirman pääkielten (sodankyläänsaame, rounalansaame, suonttavaaransaame ja peltojärvensaame) äännejärjestelmien, saati kielioppien, rekonstruoimista minkäänlaisella varmuudella, joten meidän on vain oltava kärsivällisiä ja vietävä näiden kielten tutkimusta eteenpäin pieni pala kerrallaan.

1.7. Sirman katekismuksen kielellinen kirjavuus

Sirma itsekin näkyy olleen hyvin tietoinen siitä, että hänen seurakuntalaisensa puhuivat erilaisia kieliä. Tämä näkyy melko runsaasta synonyymien toistamisesta:

SK *noko Turas iela Tiermes* I:4 ’niin kuin Ukkonen eli Tiermes’
SK *lie Laga ullim ia jela tievasn takam* I:12 ’on lain täyttänyt ja eli täydeksi tehnyt’
SK *Iackem jela oskå kappalagast* II:4 ’uskomisen eli uskon kappaleesta’
SK *pagadåuåiek iaket Iemmelä ala jela pajel* II:10 ’opettavat uskomaan Jumalan ylle eli päälle’
SK *Iemmelä kieres iela rakes votin* III:9 ’Jumalan rakka[uteen] eli rakkauteen’
SK *puokain paikin alda jela lacka* III:9 ’kaikissa paikoissa läsnä eli liki’
SK *famå jela väka* V:6 ’voima eli voima’
SK *kijtti ia tåjei iela juågi* VI:3 ’kiitti ja taittoi eli jakoi’
SK *våtziåtum jela kålgatum* VI:8 ’eritetty eli vuodatettu’

Katekismuksessa esiintyy myös samoista sanoista eri saamelaiskieliin viittaavia variantteja. Esimerkiksi sana ’henki’ on useimmiten itäisessä asussa (SK *iegga* II:8 III:9 IV:8 V:8; *iegge* II:9 | In *jieggâ* | Ko *jiõgg*), mutta kerran myös läntisessä asussa (SK *hägga* II:9 | Po *heagga* | Lu *hægga*). Tämä sana on lainattu suomesta ja/tai karjalasta erikseen läntisiin ja itäisiin kieliin, koska näitä sanoja ei voida palauttaa samaan kantasaamen sanaan. Itäiset kielet viittaavat lähtöasuun ***jieŋkę*** ja läntiset kielet lähtöasuun ***heaŋkę***.

Lukujen 2 ja 3 esimerkeistä käy ilmi katekismuksen kielellinen kirjavuus. Pidän esimerkkien lukumäärän tarkoituksella vähäisenä, ettei luettavuus kärsi. Tarkoitus on vain havainnollistaa sanojen ja taivutusmuotojen kehitystä eri saamelaiskielissä. Vertailukielinä ovat alueellisesti lähimmät elävät saamelaiskielet pohjoissaame ja inarinsaame sekä näiden lisäksi koltansaame niiden piirteiden osalta, joissa jokin Enontekiön kieli osoittaa sen kanssa samanlaista kehitystä. Vertailen eri kielistä täsmälleen samoja taivutusmuotoja *Giellateknon* verkkosanakirjojen taivutuslistojen avulla.

1.8. Merkinnät, rekonstruktiot ja aineisto

Et = eteläsaame
In = inarinsaame

Ko = koltansaame

Lu = luulajansaame

Po = pohjoissaame

SK = Sirman katekismus vuodelta 1716

Sod-A = sodankylänsaamen *Kúlnasats niråsam* -teksti vuodelta 1673

Sod-B = sodankylänsaamen *Morse faurog* -teksti vuodelta 1673

á = pohjoissaamen itäisimmissä murteissa *ä*-mäinen, lännempänä *a*-mainen. Inarinsaamessa *ä*-mäinen.

à = puolipitkä *a* (lyhyempi kuin *aa*)

â = inarin- ja koltansaamen väljä (jälkitavuissa puolisuppeakin) illabiaalinen takavokaali (äännetään huulet leveämmällä kuin *a*:ssa mutta kieli yhtä takana)

**ā* = kantasaamen pitkä *aa*.

**â* = kantasaamen supistumavokaali (tässä kuten *a*), joka on syntynyt tavunrajaisen konsonantin ja seuraavan tavun vokaalin kadottua tai sulauduttua edeltävään vokaaliin (< **ājV*)

V = mikä tahansa vokaali

‹*dzi*›, ‹*tzi*› = kielinäytteen alkuperäinen kirjoitusasu; grafeemi eli kirjain(yhdistelmä), joka vastaa kielen yhtä foneemia

[*tsj*] = foneettinen äännearvo (tässä kansantajuistettuna)

/ć/ = foneemi eli äännejärjestelmän yksikkö

**ć* = rekonstruoitu kantasaamen äänne (foneemi) tai sana

***sana* = spekulatiivinen rekonstruktio silloin, jos sana ei todellisuudessa periydy kantasaamesta (lainasanat on yleensä kuitenkin sopeutettu kielen vanhojen sanojen mukaisiin kaavoihin)

san|a = sanavartalon viimeisen tavun vokaali on tässä taivutusmuodossa vaihtunut toiseksi

’sana’ = sanan merkitys annetaan puolilainausmerkeissä

a ← *b* = *a* on johdettu *b*:stä tai *a* on *b*:n taivutusmuoto

audågas_votan = rivinalisella pitkällä vaakaviivalla yhdistetään toisiinsa Sirman erikseen kirjoittamat sanat, jotka todellisuudessa edustavat sanavartaloa ja johdinta tai taivutuspäätettä

Sirman katekismuksen (Wiklundin 1913 mukaan) olen itse raakasuomentanut sana sanalta, käyttäen apuna sen päälähdettä, Gezeliuksen (1666) suomenkielistä katekismusta, sekä eri saamelaiskielten sanakirjoja ja saamen etymologista *Álgu*-tietokantaa. Sanamuotojen analysoinnin mahdollistamiseksi raakasuomennos toistaa kunkin sanamuodon saamenkielisen rakenteen mahdollisimman uskollisesti,

vaikka tällaisista sanamuodoista koostuva lause rikkoisikin suomen kielioppia. Tekstin kohdat ilmaistaan lukuina ja jakeina (esim. I:1 tai 0:3).

Sodankylänsaamen laulutekstit ja niiden suomennokset ovat siinä muodossa kuin Kallio, Valtonen & Jouste (2019) ne esittävät. Olen kuitenkin korvannut ‹ʒ›:n ‹z›:llä, koska alkuperäisissä käsikirjoituksissa esiintyy näistä vain ensimmäinen, eikä sekaantumisen vaaraa siksi ole. Sen sijaan ‹ꞵ›:n olen säilyttänyt sellaisenaan, koska sen rinnalla esiintyy myös tavallinen ‹s› ja koska ‹ꞵ›:n äännearvoa ei tunneta (ks. alaluku 1.3).

Sirman katekismus raakasuomennoksineen vaatii vielä hieman työstämistä, mutta tarkoitukseni on mahdollisimman pian julkaista kotisivuillani myös kaikki tämän tarkastelun aineistona käyttämäni kielinäytteet. Annan tässä kuitenkin suorat linkit edellä viitattuihin artikkeleihin, joista löytyvät Sirman saamenkieliset tekstit: sodankylänsaame (suomalaisella käännöksellä) ja katekismus (ilman käännöstä).

Lukujen 2 ja 3 kielihistoriallisessa käsittelyssä esitän Sirman kielinäytteiden sanamuotoja vastaavat esimerkkisanat myös pohjoissaamesta, inarinsaamesta ja tarvittaessa koltansaamestakin. Nämä taivutusmuodot olen etsinyt *Giellateknon* sanakirjojen taivutusparadigmoista.

Kantasaamen rekonstruktiot perustuvat Mikko Korhosen (*Johdatus lapin kielen historiaan*, 1981) ja Pekka Sammallahden (*The Sámi Languages*, 1998a) vakiinnuttamaan tutkimusperinteeseen. 2000-luvulla käsityksemme uralilaisen kielikunnan saamelaishaaran äänteenmuutosten suhteellisista ajoituksista on kuitenkin tarkentunut erityisesti germaanisten lainasanojen avulla (esim. Koivulehto 2002; Aikio 2006), minkä tietysti huomioin. Myös äskettäiset tutkimukset eteläisimpien saamelaiskielten varhaisesta eriytymisestä ovat tarkentaneet äänteenmuutosten ikiä ja suhdetta myöhäiskantasaamen hajoamiseen (Piha & Häkkinen 2020; Häkkinen & Piha 2023).

Käyttämäni rekonstruktiotaso edustaa nykykäsitystä myöhäiskantasaamesta, eli saamelainen vokaalimullistus on jo tapahtunut, mutta astevaihtelua ja supistumavokaaleja ei vielä ole ilmestynyt kieleen. Havainnollisuuden vuoksi joidenkin piirteiden kohdalla on mukana nuorempikin rekonstruktiotaso selventämässä nykykieliin johtavaa kehitystä. Rekonstruktioiden alkuun on merkitty *.

Olen valinnut tähän ensivilkaisuun sellaisia piirteitä, joista on riittävän monia esiintymiä ja joissa esiintyy vaihtelua Sirman katekismuksen eri lähdekielten välillä. Tarkastelussani ei ole mukana sellaisia piirteitä, joiden osalta Suomen Lapin saamelaiskielet eivät eroa toisistaan. Tällaisia ovat esimerkiksi astevaihtelu ja konsonanttiyhtymien denasalisaatio, jotka nähdään niin pohjoissaamessa, inarinsaamessa, koltansaamessa kuin kuolleissa keminsaamelaisissa kielissäkin.

Astevaihtelua on aikaisemmin usein pidetty jo kantasaamen ilmiönä, mutta nyt näyttää siltä, että eteläisiin kieliin sitä ei milloinkaan edes kehittynyt (Häkkinen & Piha 2023: 18–19). Se on siis

yhtenäistä myöhäiskantasaamea myöhäisempi muutos, mutta luultavasti silti hyvin varhainen, koska kaikissa niissä kielissä, joissa astevaihtelua esiintyy, sen ydin on samanlainen (Korhonen 1981: 135). Saamen astevaihtelussa avonaisen eli vokaaliin päättyvän toisen tavun alussa oleva yksinäiskonsonantti tai geminaatta on pidentynyt, kun taas umpinaisen eli konsonanttiin päättyvän toisen tavun alussa oleva konsonantti on säilynyt ennallaan.

Myös Sirman katekismuksessa ja sodankylänsaamessa nähdään laadullista (klusiileilla) ja kestollista astevaihtelua. Rekonstruoidussa lähtöasussa rivinkeskinen lyhyt vaakaviiva (yhdysmerkki, tavuviiva) ei merkitse tavunrajaa vaan sanavartalon ja taivutusainesten rajaa.

SK *la**k**a* I:1,5,13 II:1 ’laki’ | Po *láhka* | In *laahâ* < **lāk̀ę*
SK *la**g**a* I:2,3,4,7,12 ’lakia, lain’ | Po *lága* | In *laavâ* < **lākę-m* / **lākę-n*

SK *a**nn**et* I:11 ’pitää jonain’ | Po *atnit* ’käyttää’ | In *anneeđ* < **ęǹē-tēk*
SK *a**n**ä* VI:11 ’pidä!’ | Po *ane* ’käytä!’ | In *ane* < **ęnē-k*

Sod-B *pa**t**äridzick* ’(sinä) pakenisit’ | Po *báhtarivččet* | In *patâriččih* < **pātȅrę-kćęk*
Sod-B *tie**d**am* ’(minä) tiedän’ | Po *dieđán* | In *tiäđám* < **tiet|ā-m*

Sod-A *ki**rr**akeid* ’latvoihin’ | Po *gierragiidda* | In *kierruid* < **kierȅk-ęjdēk*
Sod-B *moo**r**aid* ’puita’ | Po *muoraid* | In *muorâid* < **muorę-jdē*

Toinen kaikille tarkasteltaville kielille yhteinen ilmiö on konsonanttiyhtymien denasalisaatio: esim. **mp, *nt, *ŋk, *nc, *ńć* > **bb, *dd, *gg, *ʒʒ* [*ddz*], **ʑʑ* [*ddź*]. Tämä muutos tapahtui läntisissä kielissä nähtävästi jo aikaisemmin, mutta pohjoissaamen itänaapureihin se levisi vasta kristillisen sanaston omaksumisen jälkeen suunnilleen 1500-luvulla (Sammallahti 1998a: 194). Joka tapauksessa Olaus Sirman elinaikana denasalisaatio oli jo täydellisesti toteutunut niin Enontekiön kielissä kuin sodankylänsaamessakin.

SK *no**bb**e* I:10; *no**bb**ä* II:5 ’toinen’ | Po *nubbi* | In *nubbe* < **numpē*
SK *sija**dd**ä* VI:10 ’(he) kasvavat’ | Po *šaddet* | In *šaddeh* < **šęntę-jēk*
SK *ie**gg**a* II:8 III:9 IV:8 V:8 ’henki’ | Po *heagga* | In *jieggâ* < **jieŋkę* / **heaŋkę*
SK *å**tzi**e* VI:4 ’liha, ruumis’ | Po *oažži* | In *uážži* < **oańćē*

Sod-B *qwo**dd**e* ’(he) kantavat’ | Po *guddet* | In *kyeddih* < **kuontē-jēk*

Sod-B *piä**gg**a* ’tuulen’ | Po *biekka* | In *piegâ* < **pieŋkę-n*

Sod-A *å**tz**ån* ’(me2) saavutamme’ | Po *ožžo* | In *uážžoon* < **oańćɔ̄-jēn*

Myös supistumavokaalien synty on kantasaamea myöhempi ilmiö, ja sen täytyy olla myös astevaihtelua myöhäisempi ilmiö (Korhonen 1981: 114, 217). Supistumattomia muotoja löytyy eniten eteläisistä saamelaiskielistä. Koska kuitenkin yhteiset supistumavokaalit ovat myöhemmin kehittyneet eri lailla eri tarkasteltavissa kielissä, ne ovat mukana analyysissä.

Piirre	Kantasaame	Pohjoissaame	Inarinsaame	Koltansaame	Suonttavaarans.	Sodankyläns.
Illatiivin pääte:	*-jęn	-i	-n	–	–	–
Prees. mon.3:	*-jēk	-k ~ -t	-h	–	–	–
Prees. yks.3:[1]	*-ā	-a	–	–	–	??
Konnegatiivi:	*-k	–	–	–	–	–
2. imperatiivi:	–	–	–	–	–	-|ɔ̄k
Verbiabessiivi:	*-keannā	-geahtá	-hánnáá	-Ǩâni	‹-känna›	??
Attrib. kongr.:	ESS + LOK	GEN + LOK	GEN + LOK	GEN + LOK	LOK + LOK	LOK + LOK
Ensitavussa:	*ā(-ē)	á	ä	ä	‹a›	‹a›
Ensitavussa:	*uo(-ē)	uo	ye	ue	‹uo›	‹uo›
Ensitavussa:	*ę	a	a ~ o	â ~ õ	‹a›	‹a›
Toisessa tav.:	*ę	a	â	â	‹a› (‹e›/‹o›)	‹a›/‹ä›/‹e›/‹o›
Toisen tavun pitkät vokaalit:	*ā, *ē, *ɔ̄	á, i, u	á, e/i, o/u	a, e, a	‹a›, ‹e›/‹ä›, ‹o›/‹å›	‹a›, ‹e›/‹ä›, ‹o›/‹å›
Supistumavok.:	*â, *ê, *ô	á, e, o	á, e/i, o/u	a, e, a	‹a›, ‹e›/‹ä›, ‹o›/‹å›	‹a›, ‹e›, ‹å›
Supistumavok.:	*î, *û	e, o	e/i, o/u	e, u	‹i›?, ‹å›	‹i›, ??
Pitkät nasaalit:[2]	*mm, *nn, *ŋŋ	pm, tn, kŋ	mm, nn, ŋŋ	mm, nn, ŋŋ	‹mm›, ‹nn›, –	‹mm›, ‹nn›, –
Kons. edessä:	*š	jh	š	š	??	‹s›
Vok. välissä:	*š	š	j (heik.)	š	‹ssi(j)›	‹s›
Muualla:	*š	š	š	š	‹sij›	‹s›
Kons. edessä:	*c	s	s	c	??	??
Vok. välissä:	*c	c	s (heik.)	c	‹tz›	‹tz›
Muualla	*c	c	c	c	‹tz›	??
Sanan alussa:	*ć	č	č	č	‹tzi›	‹s› (‹dzi›)
Kons. edessä:	*ć	š	š	č	??	??
Vok. välissä:	*ć	č	j (heik.)	č	‹tzi›	‹tz›

[1] = Kolmitavuiset muodot.

[2] = Koskee myös vahvaan asteeseen syntyneitä puolipitkiä nasaalikonsonantteja **m̀*, **ǹ*, **ŋ̀*.

Taulukko 2: Tarkastelussa käsitellyt muoto- ja äännepiirteet.

2. Muotopiirteet

*2.1. Illatiivin pääte *-jẹn*

Saamelaiskielissä illatiivi vastaa kysymyksiin *mihin, minne, mille, kenelle?* Aloitan tästä kategoriasta, koska Sirman katekismuksessa esiintyy niin monenlaisia illatiivin päätteitä: A) säännöllinen vokaali + *-i* (kuten pohjoissaamessa); B) säännöllinen vokaali + *-n*; C) säännöllinen vokaali + päätteetön (kuten koltansaamessa); D) **î* > ‹*a*› + päätteetön. Samoilla sanoilla saattaa tekstin eri kohdissa esiintyä erilainen illatiivin pääte. Omistustaivutuksen illatiivi on erilainen (Korhonen 1981: 218), enkä käsittele sitä tässä lainkaan esimerkkien vähyyden vuoksi. Sodankylänsaame edustaa C-tyyppiä.

A) SK *suddåi* III:1 ’syntiin’ | Po *suddui* | In *suudon* < ***suntûn* < ***suntɔ̄-jẹn*
SK *nami* IV:7 ’nimeen’ | Po *nammii* | In *noomân* < **nẹm̀în* < **nẹmẹ-jẹn*

B) SK *åudin* V:7 ’eteen’ | Po *ovdii*, *ovdan* | In *oovdân* < **ovtîn* < **ovtẹ-jẹn*
SK *nammin* 0:1; III:5; IV:3 ’nimeen’ | Po *nammii* | In *noomân* < **nẹm̀în* < **nẹmẹ-jẹn*

C) SK *saija* I:7,9 ’paikkaan, kohtaan’ | Po *sadjái* | In *sajan* | Ko *sâjja* < **sẹ̀jân* < **sẹj|ā-jẹn*
SK *tziåka* 0:4; III:7 ’kokoon’ | Po *čoahkkái* | In *čuákán* | Ko – < **ćoak̀ân* < **ćoak|ā-jẹn*
SK *kuåulå* V:2 ’suuntaan’ | Po *guvlui* ’seudulle’ | In *kuávlun* | Ko – < **kuovlûn* < **kuovlɔ̄-jẹn*

Sod-B *wära* ’väärälle’ | Po *vearrái* | In *viärán* < **vear̀ân* < **vear|ā-jẹn*
Sod-B *radda* ’tielle’ | Po *rattái* | In *rađan* | Ko – < *rẹ̀ʒ̀ân* < **rẹʒ|ā-jẹn*

D) SK *miella* VI:5 ’mieleen’ | Po *millii* | In *mielân* | Ko *miõ'lle* < **miel̀în* < **mielẹ-jẹn*
SK *Helvita* V:5 ’Helvettiin’ | Po *Helvehii* | In *Helvitân* < ***Helvitîn* < ***Helvitẹ-jẹn*

Pohjoissaamelainen A-tyypin edustus voidaan yhdistää Enontekiön länsiosan eli Rounalan kieleen, joka kuului pohjoissaamen piiriin. Alueellisen läheisyyden perusteella vaikuttaa uskottavalta, että inarinsaamelle läheisen kielen puhujia olisi asunut Enontekiön itäosassa eli Peltojärven lapinkylässä, ja D-tyyppi voisi liittyä tällaiseen kieleen: siinä vokaali on sama kuin inarinsaamessa, mutta **n* on kadonnut sen perästä. Näin ollen B- ja/tai C-tyyppi voitaneen yhdistää Enontekiön keskimmäiseen eli Suonttavaaran kieleen. Koska muiden kohtien perusteella loppukonsonanttien katoaminen voidaan usein yhdistää suonttavaaransaameen, tulkitsen erityisesti C-tyypin edustavan suonttavaaransaamea.

Lähinnä nuoressa kristillisessä sanastossa nähdään satunnaisia esimerkkejä vielä muunkinlaisista illatiiveista. E-tyyppi muistuttaa luulajansaamen illatiivia, kun taas F-tyyppi edustaa täsmällisesti inarinsaamen illatiivia (Korhonen 1981: 217). On mahdollista, että Sirma olisi lainannut tällaisia muotoja eri saamelaiskielille käännetyistä kristillisistä teksteistä, mutta tässä yhteydessä asiaa ei ole mahdollista penkoa enempää. Mahdolliset lähteet olisivat ehkä olleet esimerkiksi pappien omia saarnakäsikirjoituksia.

E) SK *kastaggai* IV:6 'kasteeseen' < ***kāstẹ̄k-ẹ̄j* < ***kāstẹ̄k-ẹ̄jẹ̄n* (Po *gástii* | In *kaastân*)
SK *mallasai* VI:7 'aterialle' < **mālȁs-ẹ̄j* < **mālās-ẹ̄jẹ̄n* (Po *mállásii* | In *málásân*)

F) SK *audågas_votan* II:3 'autuuteen' | Po *-vuhtii* | In *-vuotân* < **-vuotȋn* < **-vuotẹ̄-jẹ̄n*

*2.2. Preesensin monikon kolmannen persoonan *-k*

Tässä kategoriassa tavataan kahtalaista edustusta: säilynyt ‹*-k*› muistuttaa pohjoissaamen (> *-k* ~ *-t*) ja inarinsaamen (> *-h*) edustusta, kun taas päätteetön muoto muistuttaa koltansaamen edustusta. Myös sodankylänsaamessa preesensin monikon kolmannen persoonan muoto on päätteetön, joten luultavasti juuri tämä tyyppi edustaa suonttavaaransaamea. Inarinsaamen lähisukulaiseksi oletettuun peltojärvensaameen ei siis liittyisi tämän piirteen kohdalla omaa tyyppiään: siinä **-k* olisi luultavasti ollut vielä säilyneenä (kuten murteittain pohjoissaamessakin), vaikka se varsinaisessa inarinsaamessa oli jo kehittynyt *-h*:ksi. Tai saattaa olla niinkin, että inarinsaamessa muutos **-k* > *-h* olisikin tapahtunut vasta katekismusta myöhäisempinä aikoina.

A) SK *annok* I:9 'pyytävät' | Po *átnot* | In *áánuh* < **ānɔ̄-jēk*
SK *kieldek* VI:9 'kieltävät' | Po *gildet* | In *kieldih* < **kieltē-jēk*
SK *tzelkek* VI:9 'lausuvat' | Po *celket* | In *celkkih* < **cealkē-jēk*

B) SK *jukä* VI:10 'juovat' | Po *juhket* | In *juheh* | Ko *jo'ǩǩe* < **jukẹ̄-jēk*
SK *pårrä* VI:10 'syövät' | Po *borret* | In *poreh* | Ko *på'rre* < **porẹ̄-jēk*
SK *tietä* VI:10 'tietävät' | Po *dihtet* | In *tietih* | Ko *teä'tte* < **tietē-jēk*

Sod-A *påti* 'tulevat' | Po *bohtet* | In *puátih* | Ko *puä'tte* < **poatē-jēk*

Sod-B *qwodde* ’kantavat’ | Po *guddet* | In *kyeddih* | Ko *kue'dde* < **kuontē-jēk*
Sod-B *käsä* ’kietovat’ | Po *gisset* | In *kiesih* | Ko *ǩeä'sse* < **kiesę-jēk*

*2.3. Preesensin yksikön kolmannen persoonan *-ā kolmitavuisissa sanoissa*

Tässä kategoriassa alkuaan kolmitavuisissa muodoissa esiintyy kahtalaista edustusta: osassa muotoja loppuvokaali on pohjoissaamen tapaan säilynyt, osassa muotoja se on inarinsaamen tapaan kadonnut. Edellisten kohtien perusteella voitaneen suonttavaaransaameen yleistää taipumus sanamuotojen kulumiseen, minkä perusteella katoedustus liittynee tähän kieleen. Sodankylänsaamen aineistosta ei löydy tähän ryhmään kuuluvia esimerkkejä.

A) SK *jordatzia* V:7 ’hän ajattelee’ | Po *jurddaša* | In *juurdâš* < **jurtęć|ā*
SK *pajedda* II:8 ’hän nostaa, kohottaa’ | Po *bajida* | In *paajeed* < **pe̯jēt|ā*
SK *tubdasta* II:9 ’hän tunnustaa’ | Po *dovddasta* | In *tuubdâst* < **tomtęst|ā*

B) SK *punial* V:5 ’se/hän kääntyy, kiertyy’ | Po *botnjala* | In *puunjâl* < **pońęl|ā*
SK *puthest* IV:8 ’hän puhdistaa’ | Po *buhtista* | In *putteest* < **puttēst|ā*
SK *låppedd* V:5 ’hän lupaa’ | Po *lohpida* | In *loppeed* < **lopēd|ā*

Mielenkiintoinen on sana SK *tubdasta*, joka äänteellisesti muistuttaa inarinsaamen asua eikä voi olla pohjoissaamea, vaikka siinä loppuvokaali on vielä säilyneenä. Tämä selittynee niin, että tämän kategorian loppuvokaali olisi ollut säilyneenä niin pohjoissaamessa (sisältäen rounalansaamen) kuin peltojärvensaamessakin, ja vain suonttavaaransaamesta se olisi kadonnut. On myös mahdollista, että katekismuksen aikaan inarinsaamessakin loppuvokaali oli vielä säilynyt.

*2.4. Konnegatiivin *-k*

Konnegatiivi on pääverbin muoto, joka seuraa ’ei’-verbiä tai ’älä’-verbiä (kaikissa persoonissa), ja se on saamelaiskielissä aivan kuten suomessakin imperatiivin eli käskymuodon näköinen (**-k* > suomen loppukahdennus eli rajageminaatio: *syö*^{x}, *en syö*^{x}). Sen loppu-**k* on katekismuksessa yleensä

kadonnut kuten läheisissä elävissä saamelaiskielissäkin, mutta yksi säilymätapaus löytyy. Myös sodankylänsaamessa oli katoedustus.

A) SK *ääp rukadalak* III:4 ’emme rukoile’ | Po *rohkadala* | In *ruhâdâl* < ***rokę-tęl-ęk*

B) SK *ij achtage mattä* I:12 ’ei yksikään voi/osaa’ | Po *máhte* | In *määti* < **māttē-k*
SK *ääp mathe* V:1 ’emme voi/osaa’ | Po *máhte* | In *määti* < **māttē-k*
SK *äök lää* II:9 ’eivät ole’ | Po *eat leat* | In *iä lah* < **ea-k lea-k*

Sod-A *ällå aiat* ’älä viivytä’ | Po *ájit* | In *ääjit* | Ko *ää'jet* < KSa **ājē-ttē-k*
Sod-B *ä múste lä* ’ei (”eivät”) minulla ole’ | Po *leat* | In *lah* < **lea-k*

Pohjois- ja inarinsaamessa loppukonsonantti on säilynyt vain yksitavuisessa ’olla’-verbissä, kun taas Sirman katekismuksessa tässäkin on katoedustus. B-tyypin viimeisessä esimerkissä katekismuksessa loppu-*k* on säilynyt kieltoverbin kolmannen persoonan päätteessä mutta kadonnut verbin konnegatiivimuodosta, kun taas inarinsaamessa loppukonsonantin säilyminen ja katoaminen on tapahtunut juuri päinvastoin.

Inarinsaamen sananloppuista *-h*:ta ja pohjoissaamen *-t*:tä vastaa A-tyypissä ‹*-k*›, ja koska samat äännevastaavuudet nähdään preesensin monikon kolmannen persoonan päätteessäkin (ks. 2.2), niin A-tyyppi voisi liittyä peltojärvensaameen tai rounalansaameen. Yleisempi katoedustus liittynee siis ainakin suonttavaaransaameen.

2.5. Toinen imperatiivi

Kantasaamessa optatiivin **ɔ̄*-vokaalista ainesta käytettiin vain ensimmäisissä ja kolmansissa persoonissa, mutta myöhemmin luulajan- ja piitimensaamessa sitä alettiin käyttää toisissakin persoonissa, jolloin syntyi toinen imperatiivi (Korhonen 1981: 263). Sodankylänsaamessa on kaksi esimerkkiä pyöreästä vokaalista toisessa persoonassa: yksi imperatiivissa eli käskymuodossa ja toinen kieltomuodossa.

Sod-A *patzå* ’jää!’ < **pāc|ɔ̄-k* ← **pācē-* || Po *báze* | In *pääsi* < **pācē-k*
Sod-A *ällå* ’älä!’ < **eal|ɔ̄-k* ← **ealē-* || Po *ale* | In *ele* < **ealē-k*

vs.

Sod-A *kätza* ’katso!’ | Po *geahča* | In *keejâ* < **keaććę-k*

Viimeinen yksikön toisen persoonan esimerkki edustaa tavallista eli ensimmäistä imperatiivia. Niissä kielissä, joissa on kehittynyt kaksi erillistä imperatiivia, toinen (**ɔ̄*:llinen) on sävyltään vähemmän käskevä. Vastaava sävyero näillä muodoilla lienee ollut sodankylänsaamessakin. Pohjois-, inarin- ja koltansaameen tätä toista imperatiivia ei ole kehittynyt. Sirman katekismuksessakaan ei ole merkkejä pyöreävokaalisesta toisesta imperatiivista vaan vain ensimmäisestä imperatiivista:

SK *tåla* VI:11 ’pidä!’ | Po *doala* | In *tollii* < **toalę-k*
SK *jukat* VI:7 ’juokaa!’ | Po *juhk(k)et* | In *juuhâđ* < **jukę-tē*
SK *takat* VI:7 ’tehkää!’ | Po *dahk(k)et* | In *toohâđ* < **tękę-tē*

2.6. Verbiabessiivin valinta

Verbiabessiiveista **-keattā* on pohjoissaamelainen (Korhonen 1981: 295), kun taas **-keannā* tunnetaan inarinsaamesta kaikkein itäisimpiin kieliin saakka, tosin aikaisemmin se on tässä tehtävässä tunnettu Skandinavian eteläisemmissäkin saamelaiskielissä ja voidaan siksi palauttaa kantasaameen (Korhonen 1981: 296). Niinpä ensimmäinen tyyppi voidaan yhdistää Rounalan kieleen ja toinen tyyppi Suonttavaaran ja Peltojärven kieliin.

A) SK *nugaketta* I:5 ’päättymätön’; II:8 ’päättymättömän’
SK *nugaketa* V:4 ’päättymättömän’
SK *taga_ketta* I:13 ’tekemättä’ | Po *dagakeahttá* < **tękę-keattā*
SK *aruedeketta ia tåbdaketta tabel* VI:6 ’arvaamattomalla ja tuntemattomalla tavalla’

B) SK *nugakänna* V:5 ’päättymättä’ | In *nuvâhánnáá* < **nokę-keannā*
SK *purakänna* VI:8 ’syömättä’ | In *purâhánnáá* < **porę-keannā*
SK *sallogen* V:5 ’säälimättä’ (lainattu venäjästä)

Sodankylänsaamesta ei löydy esimerkkejä tästä piirteestä.

2.7. Adjektiiviattribuutin kongruenssi yksikön paikallissijan edellä

Katekismuksessa näkyy peräti kolme erilaista tyyppiä yksikön paikallissijojen kongruenssista: (A) ensimmäisessä lokatiivimuotoa edeltävä adjektiiviattribuutti on nykykielen kannalta genetiivissä kuten myös pohjoissaamessa ja inarinsaamessa; (B) toisessa se taipuu samassa sijassa kuin pääsana (aivan kuten suomessa); (C) kolmannessa se taipuu vastaavassa vanhassa paikallissijassa, eli lokatiivin edellä essiivissä. C-tyyppi on vanhakantainen ja esiintyy nykykielistä vain Skandinavian eteläisemmissä saamelaiskielissä (Korhonen 1981: 344–345), kun taas missään elävässä saamelaiskielessä ei ole B-tyypin suomenkaltaista täyskongruenssia. Kumpaakaan jälkimmäisistä tyypeistä ei siis voi yhdistää pohjoissaameen eikä inarinsaameen.

A) SK *sij lää åtziåm åse Iesusa Christusa* ***tijurasa*** *åtziest ia varast* VI:10 < **tivrẹs-ẹn* ’kalliin’
’he ovat saaneet osan Jeesuksen Kristuksen **kalliista** lihasta ja verestä’
SK *onedum* ***passe*** *Iemmelä sanest* 0:4 ’lyhennetty **pyhästä** Jumalan sanasta’ < **pẹsē-n* ’pyhän’
[Po ***Bassi*** *Heakkas* ’**Pyhästä** Hengestä’ < **pẹsē-n* ’pyhän’
In ***Pase*** *Jiegâst* ’**Pyhästä** Hengestä’ < **pẹsē-n* ’pyhän’]

B) SK ***riechtasist*** *punialemest* V:2 ’**oikeassa** kääntymisessä’ < **riekt|ās-ẹ-snē* ’oikeassa’
SK ***pasest*** *jeggast* II:6 ’**Pyhästä** Hengestä’ < **pẹsē-stē* ’pyhästä’
SK ***kålmadast*** *osku cappalagast* II:10 < **koalmāntẹ-snē* ’kolmannessa’
’**kolmannessa** uskon kappaleessa’

C) SK ***Passen*** *Ieggast* II:5,7 ’**Pyhästä** Hengestä’ < **pẹsē-nē* ’pyhänä’
SK ***passen*** *tuoiest* IV:8 ’**pyhässä** työssä’ < **pẹsē-nē* ’pyhänä’
SK ***kålmaden*** *Iakemä kappalagast* V:8 < **koalmāntẹ-nē* ’kolmantena’
’**kolmannessa** uskon kappaleessa’

Erosijamerkityksessä (esimerkki C1) odottaisi attribuutin sijana olevan essiivin sijasta vanha erosija partitiivi, mutta ehkä tässä kehityslinjassa essiivimuoto on yleistetty kaikkien lokatiivien eteen siinä vaiheessa, kun olo- ja erosija lankesivat yhteen myöhäiskantasaamen jälkeen (**-stē* ja **-snē* > **-stē*). Partitiivi ei myöskään esiinny saamelaiskielissä yleisesti omana sijanaan, vaikka sen aines onkin säilynyt monikon akkusatiivin päätteessä. A-tyyppi edustanee Rounalan pohjoissaamea.

Sodankylänsaamen aineistosta löytyy vain yksi esimerkki yksikön paikallissijoista, mutta se näyttää viittaavan täyskongruenssiin (B-tyyppi):

Sod-B ‹***wära*** *radda*› ’**väärälle** tielle’
< **vear̀ân* < **vear|ā-jẹn* ← **vearē*
\+ **rẹ̀ân* < **rẹ|ā-jẹn* ← **rẹ̄ē*

Mikäli adjektiiviattribuutti olisi genetiivissä, kantasaamen **vearē-n* ’väärän’ edustuisi sodankylänsaamessa asussa **‹*wäre*›; vrt. **jāvrē-m* ’järveä, järven’ > ‹*jaúfre*›, ‹*jaúfrä*› mutta **jāvrân* ’järveen’ > ‹*jaúra*›, ‹*jawra*›. Koska suonttavaaransaame muutenkin muistuttaa eniten sodankylänsaamea, voitaneen tällä perusteella B-tyypin täyskongruenssi liittää tähän kieleen.

Tällöin C-tyypin vanhakantainen puolikongruenssi edustaisi luultavasti peltojärvensaamea, joka siis tämän piirteen osalta eroaisi sitä muuten muistuttavasta inarinsaamesta. Kuitenkin inarinsaamessakin esiintyy kivettynyt ilmaus, jossa toteutuu tällainen puolikongruessi (Müller 2017: 59), mikä sopii yhteen sen oletuksen kanssa, että tämä tyyppi liittyisi juuri peltojärvensaameen:

In *pyerrin mielâst* ’hyvällä mielellä’ < **puorē-nē mielẹ-snē*

3. Äännepiirteet

Mainittakoon, että niin Sirman katekismuksessa kuin sodankylänsaamen aineistossakin näkyy ensitavussa erittäin kirjavaa edustusta kantasaamen **o*:n ja **u*:n osalta. Toistaiseksi ei ole mahdollista luotettavasti rekonstruoida näiden vokaalien muutosten ehtoja eikä siksi myöskään arvioida säännöllistä edustusta, joten sivuutan ne tässä analyysissa.

*3.1. Ensitavun *ā:n ja *uo:n etuvokaaliutuminen toisen tavun etuvokaalin edellä*

Inarinsaame ja koltansaame jakavat yhteisiä etistyviä äänteenmuutoksia kuten **ā-ē* > **ä-ē* ja **uo-ē* > **ue-ē*. Sirman katekismuksessa on vain vähän näihin muutoksiin viittaavia asuja, ja ne voidaankin yhdistää inarinsaamea muistuttavaan peltojärvensaameen, jonka esiintymiä muiden kohtien perusteella näyttää yleensä olevan katekismuksessa Enontekiön lähdekielistä vähiten. Ylivoimaisesti

yleisempi edustus, eli diftongin **uo* merkitseminen ‹*uo*›:lla ja pitkän **ā*:n merkitseminen ‹*a*›:lla etuvokaalienkin edellä liittyy pohjoissaameen (ja siten myös rounalansaameen) ja oletettavasti myös suonttavaaransaameen. Myös sodankylänsaamessa nämä vokaalit ovat säilyneet ennallaan.

A) SK *sannä* II:2, III:9; *sanne* III:9 ’sana’ | Po *sátni* | In *sääni* | Ko *sää'nn* < **sānē*
SK *mathep* III:1 ’voimme, osaamme’ | Po *máhttet* | In *mättip* | Ko *mä'ttep* < **māttē-pē*
SK *kuokt* IV:2; *kuåckt* V:3 ’2’ | Po *guokte* | In *kyehti* | Ko *kue'htt* < **kuoktē*
SK *quåsse* VI:8 ’vieras’ | Po *guossi* | In *kyessi* | Ko *kue'ss* < **kuossē*

Sod-B *jaúfre*, *jaúfrä* ’järveä, järven’ | Po *jávrri*, *jávrre* | In *jäävri* | Ko *jääu'r* < **jāvrē-m*
Sod-B *(soona)paddä* ’(suoni)rihma’ | Po *páddi* | In *päddi* | Ko *pä'dd* < **pāntē*
Sod-B *qwodde* ’kantavat’ | Po *guddet* | In *kyeddih* | Ko *kue'dde* < **kuontē-jēk*
Sod-B *roúte* ’rauta’ | Po *ruovdi* | In *ryevdi* | Ko *ru'vdd* < **ruovtē*

B) [Ei esimerkkejä muutoksesta **ā* > **ä*]
SK *kuekt* I:9 ’2’ | Po *guokte* | In *kyehti* | Ko *kue'htt* < **kuoktē*
SK *kuedet* I:13 ’jättää’ | Po *guođđit* | In *kyeđđiđ* | Ko *kue'đđed* < **kuoδē-tēk*
SK *puerre* I:13, *puerrä* VI:8 ’hyvä’ | Po *buorre* | In *pyeri* | Ko *pue'rr* < **puorē*

Pohjoissaamessa on tapahtunut erilainen kehitys: ensitavun **uo* on oiennut *u*:ksi toisen tavun **i*:n ja **u*:n edellä, ja vastaavasti **ie* on oiennut *i*:ksi samoin ehdoin (Sammallahti 1998a: 187). Sodankylänsaamessakin **uo* näyttää usein oienneen, mutta ehdot poikkeavat pohjoissaamen ehdoista – kyse on siis täysin eri kehityksestä. Yleensä suppeiden diftongien oikeneminen tapahtuu sodankylänsaamessa ei-lyhyen keskuskonsonantin edellä (puolipitkä tai pitkä konsonantti tai konsonanttiyhtymä), kun taas diftongi todennäköisemmin säilyy lyhyen keskuskonsonantin edellä, mutta poikkeuksiakin esiintyy (kuten diftongin säilyttänyt ‹*qwodde*› ≈ **kuodde*). Alla olevat esimerkit havainnollistavat vain sitä, että pohjoissaamen ja sodankylänsaamen edustukset ovat erilaiset. Kahdessa viimeisessä esimerkkisanassa alkuperäinen lyhyt keskuskonsonantti on pidentynyt vahvassa asteessa, ja sitä merkitäänkin sodankylänsaamessa geminaattana: ‹*ll*›, ‹*rr*›.

Sod-B *qwodde* ’(he) kantavat’ | Po *g**u**ddet* | In *kyeddih* < **kuontêk* < **kuontē-jēk*
Sod-B *poorid* ’hyviä’ | Po *b**u**riid* | In *puorijd* < **puorijdē* < **puorē-jdē*
vs.

Sod-A *n**ú**rta* ’itään’ | Po *nuorta*, *nuorti* | In *nuortân* < **nuorttân* < **nuortt|ā-jęn*

Sod-B *j**ú**lgä* ’jalka’ | Po *juolgi* | In *jyelgi* < **juolkē*

Sod-A *k**i**rrakeid* ’latvoihin’ | Po *gierragiidda* | In *kierruid* < **kierękˌ-ęjdēk*

Sod-A *m**i**llasam* ’mieleeni’ | Po *miellasan* | In *mielâsân* < **mielę-sęmę*

*3.2. Kantasaamen *ę:n kehitys*

Kantasaamen **ę* eli ”taka-*e*” (huulet kuten *e*:ssä mutta kieli taempana: samanlainen kielensiirto kuin *ö*:stä *o*:hon) näyttää Sirman katekismuksessa edustuvan ensitavussa poikkeuksetta ‹*a*›:na, mikä vastaa pohjoissaamen säännöllistä edustusta. Missään katekismuksen monista mahdollisista lähdekielistä ei siis näy merkkejä mistään muusta edustuksesta, joten en listaa tästä erikseen esimerkkisanoja ensitavun **ę*:n osalta. Myös sodankylänsaamessa nähdään ensitavussa ‹*a*›-edustus.

Kuitenkin tiedetään, että **ę* on (aina tai ehdollisesti) muuttunut *a*:ksi itsenäisesti myös reunimmaisissa saamelaiskielissä turjansaamessa ja eteläsaamessa. Koska siis tällainen muutos on tapahtunut eri saamelaiskielissä itsenäisesti ainakin kolme kertaa, niin sitä ei voida pitää luotettavana todisteena kielimuotojen lähisukulaisuudesta. On hyvin mahdollista, että Suomen Lapin kuolleissa kielissäkin tämä muutos olisi itsenäistä kehitystä eikä liittyisikään pohjoissaamen muutokseen.

Inarin- ja koltansaamessa ensitavun **ę*:n kehitys on erilainen kuin muualla: koltansaamessa äänne edustuu sekundaarivokaalina *â* tai *õ* ja inarinsaamessa primaarivokaalina *a* tai *o*. Vokaalien korkeusvaihtelun ehdot ovat näissä kielissä niin samanlaiset, että täytynee olettaa inarinsaamessa tapahtuneen takaisten ”sisävokaalien” (sekundaarien kardinaalivokaalien) primaaristuminen eli sulautuminen vastaavan korkuisiin takaisiin ”ulkovokaaleihin” (primaareihin kardinaalivokaaleihin) vasta sen jälkeen, kun **ę* oli ensin haljennut kahtia.

1. **ę* > **ǫ* : **ę* (→ koltansaamen *â* : *õ*)
2. **ǫ* > **a* | **ę* > **o* (→ inarinsaamen *a* : *o*)

Lisäksi on huomattava, että tämä primaaristuminen näyttää inarinsaamessa olevan suhteellisen myöhäinen, koska tuloksena oleva uusi **o* (o_2) ei ole osallistunut vanhan **o*:n (o_1) kokemiin muutoksiin. Niinpä ensin inarinsaamessa on tapahtunut muutos **o-ę* > **u-ę*, ja vasta sen jälkeen on voinut tapahtua primaaristuminen **ę-* > **o-*, kuten alla olevista esimerkeistä nähdään:

MKSa **ćolkę-m* ’syljen’ : **ćolk|ā* ’sylkee’

> **ćoolkęm* : **ćålk|ā*

>> In *čuulgâm* : *čolgá*

>> Ko *čoolgam* : *čålgg*

MKSa **męnę-m* ’menen’ : **męn|ā* ’menee’

> **męęnęm* : **mą̀nā*

>> In *moonâm* : *màna*

>> Ko *mõõnam* : *mâânn*

Inarin- ja koltansaamen esimuodo(i)ssa on siis ensin syntynyt ensitavun lyhyiden puolisuppeiden vokaalien ehdollinen korkeusvaihtelu (**o* > **o* : **å* | **ę* > **ę* : **ą*) ja ehdollinen piteneminen (**o* > **oo* | **ę* > **ęę*). Sitten inarinsaamen kehityslinjassa on tapahtunut ensin primaarivokaalien korkeusasteen ketjunousu (1. **o*$_1$ > **u* | 2. **å* > **o*$_2$) ja sen jälkeen korkeusasteensa säilyttäneiden sekundaarivokaalien primaaristuminen eli lankeaminen yhteen vastaavankorkuisten primaarivokaalien kanssa (**ę* > **o*$_2$ | **ą* > **a*). Koltansaamen kehityslinjassa ensitavun vokaalit ovat säilyneet sellaisinaan, mutta toisen tavun vokaali on ehdollisesti kadonnut.

Toisessa tavussa **ę* edustuu Sirman katekismuksessa useimmiten ‹*a*›:na, mutta satunnaisesti nähdään myös ‹*e*›- tai ‹*o*›-edustusta. Poikkeavien esiintymien osuus on kuitenkin niin vähäinen, että ne voitaneen yhdistää inarinsaamea muistuttavaan peltojärvensaameen. Sodankylänsaamessa tätä vokaalia merkitään toisessa tavussa kirjavasti: ‹*a*› ~ ‹*o*› ~ ‹*ä*› ~ ‹*e*›. Kun sodankylänsaamen näytteet yleisesti edustavat yhtenäistä kielimuotoa, niin tällaisen lukumääräisesti melko tasaisen satunnaisen hajonnan (ilman äänneympäristöstä löytyvää selittävää tekijää) täytynee viitata siihen, että kantasaamen **ę*:n jatkajaäänteen laatu tämän kielen toisessa tavussa oli vieras ruotsin ja suomen kirjoitusperinteelle eli edelleen lavea (illabiaalinen) takavokaali – kummassakaan valtakielessähän ei tällaisia vokaaleja ole.

Vaikka ääntämisen kannalta vokaaliavaruus on kolmiulotteinen (väljä–suppea, etinen–takainen, pyöreä–lavea), niin kuuloaistin kannalta vokaaliavaruudessa on kaksi pääulottuvuutta: ensimmäinen formantti määrää vokaalin väljyyden, ja toinen formantti määrää vokaalin etisyyden (pyöreät vokaalit ovat hieman takaisempia kuin vastaavat laveat vokaalit). Laveat takavokaalit sijoittuvat kaksiulotteisen auditorisen avaruuden sisäosiin (viron vokaalien osalta Meister & Meister 2019) aivan kuten puolietiset vokaalit (esim. ruotsin *u* on puolietinen [*u̯*], eli se ääntyy suomen *u*:n ja *y*:n välissä ja sijoittuu toisen formantin F2 suhteen keskiavaruuteen; Persson 2024), mikä selittänee **ę*:n

merkintöjen tasaisen horjumisen taka- ja etuvokaalisten reaalistumien välillä. Siksi sodankylänsaamen edustus toisessa tavussa oli luultavimmin säilynyt alkuperäisen kaltaisena, eli vokaalin laatu oli vielä lavea takavokaali (**ę ~ *ą*).

A) SK *asati* VI:4 ’asetti’ | Po *ásahii* ’järjesti’ | In *asâttij* < **āsętte-j*
SK *ännamäst* III:9 ’maassa’ | Po *eatnamis* | In *enâmist* < **eanęm-ę-snē*
SK *kalgak* I:11, III:3 ’sinun täytyy’ (”täydyt”) | Po *galggat* | In *koolgah* < **kęlkę-k*

Sod-B *karrassabbo* ’kovempi’ | Po *garrasabbo* | In *korrâsub* | Ko *kõrrsab* < **kęręs-ę-mpə̄*
Sod-B *iúsadzim* ’saavuttaisin’ | Po *juvssašin* | In *juvsâččim* < **joksę-kćęm*

B) SK *achten* II:9 ’yhtenä’ | Po *oktan* | In *ohtân* | Ko *õhttân* < **ęktę-nē* (**oktę-nē*)
SK *iegge* II:9 ’henki, elämä’ | Po *heagga* | In *jieggâ* | Ko *jiõgg* < itä: **jieŋkę*, länsi: **heaŋkę*
SK *tubdop* 0:2 ’tunnemme’ | Po *dovdat* | In *tubdâp* | Ko *tobddâp* < **tomtę-pē*

Sod-A *katzesim* ’juoksisin’ | Po *gáhčašin* | In *kačâččim* | Ko -- <**kāććę-kćęm*
Sod-B *kúldäläm* ’kuuntelen’ | Po *guldalan* | In *kuldâlâm* | Ko *kulddlam* < **kultęlę-m*
Sod-B *worodze* ’variksen’ | Po *vuoražasa* | In *vuorâččâs* | Ko *vuõrâč* < **vuorękćę-n*

*3.3. Toisen tavun pitkät vokaalit *ā, *ē, *ə̄*

Toisen tavun pitkät vokaalit ovat säilyttäneet laatunsa hyvin niin Sirman katekismuksen kielissä kuin sodankylänsaamessakin: **ā*:ta edustaa ‹*a*›, **ē*:tä edustaa ‹*e*› tai ‹*ä*› ja **ə̄*:ta edustaa ‹*o*› tai ‹*å*›. Pohjoissaamessa näiden säännölliset edustajat ovat vastaavasti /*á*/, /*i*/ ja /*u*/. Inarinsaamessa vastaavasti /*á*/; ensitavun lyhyen vokaalin jälkeen /*e*/ ja pitkän vokaalin jälkeen /*i*/; ensitavun lyhyen vokaalin jälkeen /*o*/ ja pitkän vokaalin jälkeen /*u*/. Silloin kun vokaali on säilynyt koltansaamessa, se on myös muuten säilyttänyt laatunsa, paitsi että **ə̄* on sulautunut **ā*:han: edustus on näin /*a*/, /*e*/, /*a*/.

SK *låcka* V:7 ’lukee’ | Po *lohká* | In *lohá* < **lok|ā*
SK *kääsa* II:8 ’(hän) vetää’ | Po *keassá* | In *kiäsá* < **keas|ā*
Sod-B *kirdadzim* ’lentäisin’ | Po *girddášin* | In *kirdáččim* < **kirt|ā-kćęm*

SK *almest* III:9 ’taivaassa’ | Po *almmis* | In *almeest* < **ǥlmē-snē*
SK *ännest* I:16 ’äidiltä, äidistä’ | Po *eatnis* | In *eenist* < **eannē-stē*
Sod-B *(soona)paddä* ’(suoni)rihma’ | Po *páddi* | In *päddi* < **pāntē*

SK *kutziå* II:8 ’kutsuu?/käskee?’; *kåtziå* II:8, IV:3 ’käskee’ | Po *gohčču* | In *koččo* < **koććɔ̄*
SK *avo* II:3,10; *auå* II:10 ’ilo, riemu’ | Po *ávvu* | In *áávu* < **āvɔ̄*
Sod-A *ågå* ’juokse!’ | Po *oago* | In *uávu* < **oakɔ̄-k*
Sod-B *pastos* ’paistakoon’ | Po *báitos* | In *pááštus* < **pāšt|ɔ̄s*

*3.4. Toisen tavun supistumavokaalit *â, *ê, *ɔ̂, *î, *û*

Supistumavokaalit **â*, **ê*, **ɔ̂*, jotka ovat syntyneet toisen ja kolmannen tavun välisen konsonantin kadottua, edustuvat Sirman katekismuksessa ja sodankylänsaamessa täysin samalla tavalla kuin vastaavat pitkät vokaalit. Sen sijaan pohjoissaamen edustuksessa /*á*/, /*e*/, /*o*/ kaksi viimeistä eroavat vastaavien pitkien vokaalien edustuksesta. Inarinsaamessa edustus on sama kuin pitkillä vokaaleilla: /*á*/, /*e*/ ~ /*i*/, /*o*/ ~ /*u*/. Koltansaamessakin edustus on sama kuin pitkillä vokaaleilla: /*a*/, /*e*/, /*a*/.

SK *tziåka* 0:4, III:7; *tziåkå* II:8 ’kokoon’ | Po *čoahkkái* | In *čuákán* < **ćoaǩ̀ân* < **ćoak|ā-jęn*
Sod-B *jawra*, *jaúra* ’järveen’ | Po *jávrái* | In *jáávrán* < **jāvrân* < **jāvr|ā-jęn*
Sod-B *radda* ’tielle’ | Po *rattái* | In *rađan* < **rę̀ð̀ân* < **rę̀ð̀|ā-jęn*

SK *kalgä* VI:10 ”täytyvät” = ’heidän täytyy’ | Po *galget* | In *kalgeh* < **kǫ̀lkêk* < **kǫ̀lkę̀-jēk*
SK *kieldek* VI:9 ’kieltävät’ | Po *gildet* | In *kieldih* < **kieltêk* < **kieltē-jēk*
Sod-B *punie* ’vääntävät’ | Po *botnjet* | In *ponjeh* < **poǹêk* < **poǹę̀-jēk*
Sod-B *qwodde* ’ kantavat’ | Po *guddet* | In *kyeddih* < **kuontêk* < **kuontē-jēk*

SK *annok* I:9 ’pyytävät’ | Po *átnot* | In *áánuh* < **āǹɔ̂k* < **ānɔ̄-jēk*
Sod-A *åtzån* ’(me2) saavutamme’ | Po *ožžo* | In *uážžoon* < **oaǹćɔ̂n* < **oaǹćɔ̄-jęn*

Supistumavokaalit **î* (< **ǥję*) ja **û* (< **ɔ̄ję*) ovat harvinaisempia, joten esimerkkejä on niukasti. Siksi en ota näitä äänteitä mukaan lopulliseen analyysiin.

Sod-B *kulcki* ’virtasivat’ | Po *golge* | In *kulgii* < **kolkîn* < **kolkę-jęn*
SK *rakes_votin* III:9 ’rakkauteen’ | Po *ráhkisvuhtii* | In *rähisvuotân* < **rākēs-vuo̯tîn* < **-vuotę-jęn*

Sodankylänsaamessa ja jossakin Enontekiön kielessä (ks. 2.1) **î*:n edustus näyttäisi mahdollisesti säilyneen ‹*i*›:nä, vaikka yhden esimerkin perusteella ei mitään varmaa voikaan sanoa. Pohjoissaamessa säännöllinen edustus on /*e*/ paitsi illatiivin **i*:n edellä /*i*/; inarinsaamessa jälleen tutuin ehdoin /*e*/ ~ /*i*/; ja koltansaamessa /*e*/. Esimerkkisana ’rakkauteen’ näyttää neljännen tavun kehityksen, joka yleensä on sama kuin toisessa tavussa.

Katekismuksessa **û*:n edustus on kahden sanan perusteella ‹*å*› (vaikka illatiivin päätteet esimerkeissä viittaavatkin eri kieliin), mutta sodankylänsaamesta ei löydy esimerkkejä tästä vokaalista. Pohjoissaamessa **û*:n edustus on /*o*/ paitsi illatiivin **i*:n edellä /*u*/, inarinsaamessa tutuin ehdoin /*o*/ ~ /*u*/ ja koltansaamessa /*u*/.

SK *kuåulå* V:2 ’suuntaan’ | Po *guvlui* ’seudulle’ | In *kuávlun* < **kuovlûn* < **kuovlɔ̄-jęn*
SK *suddåi* III:1 ’syntiin’ | Po *suddui* | In *suudon* < ***suntûn* < ***suntɔ̄-jęn*
[Po *átno* | In *annuu* < **ānǹûn* < **ānɔ̄-j-ę̨n* ’pyysivät’]

3.5. Ei-lyhyiden nasaalikonsonanttien säilyminen

Läntisissä saamelaiskielissä kuten pohjoissaamessa sekä pitkät nasaalikonsonantit **mm*, **nn*, **ŋŋ* että vahvaan asteeseen lyhyistä konsonanteista syntyneet puolipitkät nasaalikonsonantit **m̀*, **ǹ*, **ŋ̀* ovat saaneet samassa paikassa ääntyvän klusiilisen alukkeen, lopputuloksena *bm/pm*, *dn/tn*, *gŋ/kŋ*. Inarinsaamessa ja sen itäpuolisissa saamelaiskielissä tätä muutosta ei ole tapahtunut. Niin Sirman katekismus kuin sodankylänsaamen näytteetkin ovat aina säilyttäneet ei-lyhyet nasaalikonsonantit ennallaan.

SK *ännamäst* III:9 ’maassa, maan päällä’ | Po *eatnamis* | In *enâmist* < **eanę̨m-ę̨-snē*
SK *ännest* I:16 ’äidiltä’ | Po *eatnis* | In *eenist* < **eannē-stē*
SK *Iemmel*, *Iemmelä* ’Jumala’ | Po *Ipmil* | In *Immeel*
SK *kulma* I:10, II:5,9, III:8,9; *kolma* II:9, VI:5 ’3’ | Po *golbma* | In *kulmâ* < **kolmę̨*

Sod-B *kaúneman* ’(tiedän) löytäväni’ | Po *gávdnamin* | In *kavnâmin* < **kāvnę̨-mē-nē*
Sod-B *korngadzim* ’kiipeäisin’ | Po *gorkŋošin* | In *kuárŋuččim* < **koarŋɔ̄-kćę̨m*

Sod-B *linnasabboid* ’pehmeämpiä’ | Po *litnásabbuid* | In *linásuboid* < **lin|ās-ę-mpɔ̄-jtē*

Voidaan ihmetellä, miksei yhtäkään pohjoissaamen mukaista sanamuotoa ole päätynyt koko katekismukseen? Onko Sirma säännönmukaisesti siivonnut tämän kenties ”nuhaisena ääntövirheenä” pitämänsä ilmiön pois lopullisesta tekstistä? Vai voisiko olla niin, että ilmiö ei vielä 300 vuotta sitten ollut vakiintunut koko pohjoissaamen puhuma-alueelle? Aluksi nasaalikonsonantin eteen kehittyi äänihuulten sulkeutuma eli glottaaliklusiili, joka sitten vahvistui kunkin nasaalin ääntöpaikan mukaiseksi klusiiliksi (*p*, *t*, *k*; Sammallahti 1998a: 194). Kehitys saattoi lisäksi olla aikaisempi pitkissä kuin puolipitkissä nasaaleissa. Jos Sirman aikana pohjoissaamen Tornion murteistossa (johon rounalansaame luetaan) esiintyi tässä kohdassa vielä glottaaliklusiili, se olisi todennäköisesti jäänyt kokonaan ilman kirjainvastinetta. Tämä voisi selittää, miksei koko pitkästä katekismuksesta tavata yhtä ainutta klusiilialkuista nasaalikonsonanttia.

*3.6. Kantasaamen *š*

Painetun *Lapponian* laulutekstien perusteella on aiemmin arveltu, että typografisesti erilainen *s*-kirjain ‹ſ› voitaisiin tulkita **š*:ksi (Itkonen 1940: 345). Alkuperäiskäsikirjoitusten tarkastelu (Kallio, Valtonen & Jouste 2019) osoitti kuitenkin, ettei niissä ollut tällaista eroa, vaan kirjanpainajan *s*-kirjaimen valinta näyttää olleen sattumanvaraista. Sodankylänsaamessa ei siis ole erotettu kantasaamen **s*:n ja **š*:n edustajia, vaan niitä on merkitty käsikirjoituksissa aivan samalla tavalla: joskus ‹*s*›:llä, joskus ‹*ß*›:llä (ks. alaluku 1.3).

Tämä onkin yksi niistä äännepiirteistä, jotka näyttävät erottavan oletetun suonttavaaransaamen ja sodankylänsaamen toisistaan. Sodankylänsaamessa **š* näyttää aina sulautuneen **s*:ään, kun taas Sirman katekismuksen sanoissa **š* on aina säilyneenä (eikä mitään eroa Enontekiön kielten välilläkään siis havaita). Ainoa näennäinen poikkeus on:

SK *sallogen* V:5 ’säälimättä’ | Po *šállo-* ’sääli’

Tämä sana ei kuitenkaan periydy kantasaamesta, vaan se on venäläinen lainasana. Siksi ero sanan alkukonsonantissa johtuu luultavasti siitä, että sana on lainattu erikseen eri saamelaiskieliin, jolloin venäjän *ž* on korvattu yhdessä kielessä *š*:llä ja toisessa *s*:llä. Yhtään sellaista kantasaamesta perittyä

sanaa ei löydy, jossa katekismuksessa esiintyisi **š*:n jatkajana tavallinen ‹*s*›, vaan katekismuksessa **š*:n edustajaa merkitään ‹*sij*›, ‹*ssi*›.

SK *sijaddä* VI:10 ’kasvavat, tapahtuvat’ | Po *šaddet* | In *šaddeh* < **šęntę-jēk*
SK *tussie* IV:4 ’vain, pelkkä’ | Po *dušše* | In *tuše* < **tušše*
SK *vassije* V:7; *vassie* IV:5 ’vihan’ | Po *vaši* | In *vaje* < **vęšē-n*
vs.
Sod-B *sadde* ’kasvavat’ | Po *šaddet* | In *šaddeh* | Ko *šá'dde* < **šęntę-jēk*
Sod-B *pastos* ’paistakoon’ | Po *báitos* | In *pááštus* | Ko *pääštas* < **pāšt|ɔ̄s*

Inarinsaamessa vokaalienvälinen yksinäis-**š* on heikossa asteessa muuttunut **j*:ksi. Pohjoissaamessa kuten muissakin läntisen ryhmän saamelaiskielissä **š* on muuttunut ensimmäisen ja toisen tavun rajalla konsonantin edellä **jh*:ksi, kun taas itäisissä saamelaiskielissä **š* on siinäkin säilynyt. Sirman katekismuksessa nähdään vain ensimmäisen tyypin edustusta:

SK *luåita* II:8 ’(hän) päästää irti’ | Po *luoitá* | In *luáštá* < **luošt|ā*
SK *luåitamen* VI:8 ’irtipäästämiseksi’ | Po *luoitimen* | In *lyeštimin* < **luoštē-mēnē*

SK *muitta* VI:5 ’muistiin’ | Po *muitui* | In *muušton* < **muštûn* < **muštɔ̄-jęn*
SK *muitån* VI:4 ’muistona, muistoksi’ | Po *muitun* | In *mušton* < **muštɔ̄-nē*
SK *muittål vasän* VI:7 ’muistolle’? (ilmauksen tulkinta epävarma)

Yhdistelmä, jossa päätteetön illatiivi (’muistiin’ kuten koltan- ja sodankylänsaamessa) ja muutos **šC* > **jhC* (kuten pohjoissaamessa) nähdään samassa sanassa, on hyvin erikoinen. Tällaisten ”sekamurteisten” sanojen laajempi selvittely tulevaisuudessa voisi olla tarpeellista, mutta tietysti se käy mahdolliseksi vasta sitten, kun ensin saadaan selvempi käsitys siitä, millaisia kieliä Enontekiöllä puhuttiin 1600-luvun lopussa.

On periaatteessa mahdollista, että jossain Enontekiön kielessä yhdistyi itäisten ja läntisten kielten piirteitä, mutta on myös mahdollista, että nämä esimerkkisanat olisivatkin kaikki Rounalan pohjoissaamesta. Kaksi sanuetta on aivan liian pieni otos näiden vaihtoehtojen todennäköisyyksien arvioimiseen. Toisaalta kyse voisi myös olla jostain läntisestä saamelaiskielestä lainatuista sanoista (siksi läntinen ‹*it*›), jotka on sopeutettu paikallisen kielen taivutusjärjestelmään (kuten päätteettömään illatiiviin).

*3.7. Kantasaamen *c*

Katekismuksessa liudentumaton **c* [*ts*] näyttää säilyttäneen laatunsa, kuten myös sodankylänsaamen ainoassa esimerkissä. Inarinsaamessa vokaalienvälinen yksinäis-**c* on heikossa asteessa muuttunut *s*:ksi.

SK *tzelka* VI:4 ’lausuu’ | Po *cealká* | In *ciälkká* < **cealk|ā*
SK *vatze* VI:9 ’(he) käyvät, kävelevät’ | Po *vázzet* | In *väzzih* < **vāncêk* < **vāncē-jēk*

Sod-A *patzå* ’jää!’ | Po *báze* | In *pääsi* | Ko *pää'ʒʒ* < **pāc|ɔ-k* / **pācē-k*

Pohjois- ja inarinsaamessa **c* on konsonantin edessä muuttunut **s*:ksi, mutta koska Sirman katekismuksesta tai sodankylänsaamen aineistosta ei tällaisia esimerkkisanoja löydy, tätä piirrettä ei oteta mukaan analyysiin.

[Po *boaski* | In *puáski* | Ko *puä'cǩǩ* < **poackē* ’potka’]

*3.8. Kantasaamen *ć*

Sirman katekismuksessa kantasaamen liudentuneen **ć*:n [*tś*] jatkajaa merkitään johdonmukaisesti ‹*tzi*›:llä ja **c*:n jatkajaa ‹*tz*›:llä, joten Enontekiön kielten välillä ei nähdä eroja näiden äänteiden kehityksessä. Sodankylänsaamessa sen sijaan sananalkuinen **ć* edustuu sanan alussa useimmiten ‹*s*›:nä, mutta kahdesti myös ‹*dzi*›:nä.

SK *tzierrå* V:6 ’itkevät’ | Po *čirrot* | In *čiäruh* | Ko -- < **ćierɔ-jēk*
SK *tziali* I:7,9 ’kirjoitti’ | Po *čálii* | In *čaalij* | Ko *čaa'li* ’viilsi’ < **ćāl|ij*
SK *tzialmem* 0:2 ’silmiemme’ | Po *čalbmámet* | In *čalmaan* | Ko *čâ'lmmen* < **ćɇlmē-n-mēk*

Sod-B *dziodgä* ’telkän (*Bucephala*)’ | Po *čoađggi* | In *čuáđgi* | Ko *čuẹ'đj* < **ćoaδkē-n*
Sod-B *dziabräi* ’(ne) puristavat’ | Po *čárvejit* | In *čärvejeh* | Ko *čärvva* < **ćāprē-jēk*
vs.

Sod-A *salm* ’silmän, silmää’ | Po *čalmmi* | In *čalme* | Ko *čââ'lm* < **ćęlmē-m*
Sod-B *salmidadd* ’silmiäsi’ | Po *čalmmiidat* | In *čolmijdâd* | Ko *čõõ'lmääd* < **ćęlm|ij-t|ā-ntę*
Sod-B *siebza* ’kinner, kantapää’ | Po *čeavži* | In *čevži* | Ko *čeu'ʒʒ* < **ćeavćē*
Sod-B *soopadzim* ’leikkaisin’ | Po *čuohpašin* | In *čuopâččim* | Ko *čuõppčem* < **ćuoppę-kćę-m*
Sod-B *songiaga* ’hanhen’ | Po *čuotnjága* | In *ćuánnjáá* | Ko *čuânnjag* < **ćuońāk-ęn*

Muissa asemissa sodankylänsaamessakin **ć* on yleensä säilynyt affrikaattana. Tämä osoittaa, ettei edellä voi olla kyse siitä, ettei Sirma olisi osannut merkitä affrikaattaa – sellaista vain ei ole sanan alussa yleensä äännetty. Sanavartalon sisäkonsonanttina **ć* näyttäisi sodankylänsaamessa menettäneen liudennuksensa: ‹*tz*›, ‹*dz*›, ‹*z*›. Sen sijaan katekismuksessa liudennus on säilynyt: ‹*tzi*›.

SK *katziat* III:1 ’langeta, pudota’ | Po *gahččat* | In *koččâđ* | Ko *kõččâd* < **kęććę-tēk*
SK *åtzie* VI:4 ’liha, ruumis’ | Po *oažži* | In *uážži* | Ko *vue'ʒʒ* < **oańćē*
vs.
Sod-A *kätza* ’katso!’ | Po *geahča* | In *keejâ* | Ko *ǩiõčč* < **keaććę-k*
Sod-A *katzesim* ’juoksisin’ | Po *gáhčašin* | In *kačâččim* | Ko – < **kāććę-kćę-m*
Sod-B *siebza* ’kinner, kantapää’ | Po *čeavži* | In *čevži* | Ko *čeu'ʒʒ* < **ćeavćē*
Sod-B *worodze* ’variksen’ | Po *vuoražasa* | In *vuorâččâs* | Ko *vuõrâč* < **vuoręććę-n*

Inarinsaamessa vokaalienvälinen **ć* on muuttunut heikossa asteessa **j*:ksi. Pohjois- ja inarinsaamessa **ć* on konsonantin edessä muuttunut **š*:ksi, mutta katekismuksesta tai sodankylänsaamesta ei löydy tästä muutoksesta esimerkkisanoja, joten tätä piirrettä ei oteta mukaan analyysiin.

[Po *ruškat* | In *ruškâd* | Ko *ručkkâd* < **rućkę-tē* ’ruskea’]

Sijapäätteissä ja muissa taivutusaineksissa säännöllistä edustusta on vaikea arvioida, koska suurin osa sodankylänsaamen esimerkeistä on konditionaalimuotoja. Kun kolmannen tavun vokaalina on näissä ‹*i*›, ei liudennus sen edellä erotu: ‹*dzi*› saattaa edustaa joko liudentunutta **ći*:tä tai liudentumatonta **ci*:tä.

Sod-B *kirdadzim* ’lentäisin’ | Po *girddášin* | In *kirdáččim* | Ko *ǩeerdčem* < **kirt|ā-kćę-m*
Sod-B *patäridzick* ’pakenisit’ | Po *báhtarivččet* | In *patâriččih* | Ko *puåttre'čiǩ* < **pātęrę-kćę-k*

Toista tavua kauempana **ć* on säilynyt katekismuksessa vokaalien välissä, kun taas pohjois-, inarin- ja koltansaamessa se on sananloppuiseksi jäätyään muuttunut **š*:ksi.

SK *olmåtzia* I:18, V:7, V:8; *olmutzia* I:12, VI:7 ’ihminen’ | Po *olmmoš* | In *olmooš* < **olmǝ̄ńćę*
SK *christalatzia* 0:2, VI:7 ’kristillinen, kristillisyys’ | Po *(k)risttalaš* | In *ristâlâš* < **-lāńćę*

Liudentuneen affrikaatan edustuksessa nähdään taivutusaineksissa eroja sodankylänsaamen A- ja B-tekstien välillä, kuten alaluvussa 1.4 mainittiin. Ensinnäkin konditionaalimuodoissa A-tekstin kummassakin esimerkissä nähdään ‹*s*›, kun taas B-tekstin kaikissa kahdeksassa esimerkissä nähdään ‹*dz*›.

Sod-A *katzesim* ’juoksisin’ | Po *gáhčašin* | In *kačâččim* < **kāććę-kćęm*
Sod-A *åinasim* ’näkisin’ | Po *oainnášin* | In *uáináččim* < **oajn|ā-kćęm*
vs.
Sod-B *iúsadzim* ’saavuttaisin’ | Po *juvssašin* | In *juvsâččim* < **joksę-kćęm*
Sod-B *karsadzin* ’karsisin’ | Po *gárssašin* | In *karsâččim* < **kārsę-kćęm*
Sod-B *kirdadzim* ’lentäisin’ | Po *girddášin* | In *kirdáččim* < **kirt|ā-kćęm*
Sod-B *korngadzim* ’kiipeäisin’ | Po *gorkŋošin* | In *kuárŋuččim* < **koarŋ|u-kćęm*
Sod-B *norbadzim* ’kömpisin’ | Po *nuorbbašin* | In *nuorbâččim* < **nuorpę-kćęm*
Sod-B *patäridzick* ’pakenisit’ | Po *báhtarivččet* | In *patâriččih* < **pāteręˊ-kćęk*
Sod-B *soopadzim* ’leikkaisin’ | Po *čuohpašin* | In *čuopâččim* < **ćuoppę-kćęm*
Sod-B *tiedadzim* ’tietäisin’ | Po *dieđášin* | In *tiäđáččim* < **tiet|ā-kćęm*

Toiseksi partisiipin perfektin pitkässä muodossa affrikaatta merkitään eri tavalla A- ja B-teksteissä, tosin tästä muodosta esimerkkejä on niukasti. Partisiipin perfektin pitkä muoto tunnetaan muista kuin ’olla’-verbistä vain inarinsaamesta itään (Korhonen 1981: 300).

Sod-A *lij úålgatamaß* ’on lähettänyt’ < **vuolk|ę-ttē-māńćę*
Sod-A *lij aigåmaß* ’on aikonut’ < **ājkǝ̄-māńćę*
vs.
Sod-B *läck wordamadzie* ’olet odottanut’ < **vuortē-māńćę*

Vaikka kaksi eri muotoryhmää näin näyttävät yhtäpitävästi todistavan siitä, että A-tekstissä affrikaatta olisi äännetty heikommin (ehkä [*s*]/[*ss*]:nä?) kuin B-tekstissä, niin jälleen on muistettava mahdollinen

kirjurin vaikutus. B-tekstiä ei kirjannut muistiin Uppsalassa Sirma itse vaan joku toinen, jolla saattoi olla esimerkiksi eteläsaamen tuntemusta ja joka siksi on saattanut ”korjata” affrikaatat oletetuille paikoille, vaikka ne olisikin äännetty heikompina. Tuntuisi kaukaa haetulta, että kummankin laulun ääneen esittänyt Olaus Sirma olisi omassa ääntämyksessään säilyttänyt mahdollisen pienen murre-eron laulujen välillä.

Sodankylänsaamen epäselvän edustuksen vuoksi **ć*:n edustusta konditionaalin ja partisiipin perfektin aineksissa ei sisällytetä analyysiin.

*3.9. Kantasaamen *kt*

Kantasaamen **kt* näyttäisi Sirman katekismuksessa merkityn yleensä ‹*cht*›:llä, joka muistuttaa inarinsaamen edustusta, mutta esimerkkejä tästä yhtymästä on ylipäätään niukasti. Kun muun aineiston perusteella inarinsaamea muistuttava peltojärvensaame olisi vasta kolmanneksi yleisin katekismuksen lähdekielistä, niin on vaikea uskoa, että juuri tämän konsonanttiyhtymän kohdalla enemmistö esimerkeistä olisikin peräisin siitä. Todennäköisempää on, että myös suonttavaaransaamessa oli tapahtunut muutos **kt* > **χt* (>**ht*) kuten inarinsaamessa, koltansaamessa ja vielä kildininsaamessakin. Sodankylänsaamessa puolestaan **kt* näyttäisi säilyneen, vaikkakin tästä löytyy vain yksi esimerkkisana.

SK *achta* 0:4, II:9: *acht* II:9; *ochta* ’1 (yksi)’ | Po *akta*, *okta* | In *ohtâ* | Ko *õhtt* < **ęktę* / **oktę*
SK *puchta* I:4 ’hän tuo’ | Po *boktá* | In *pohtá* | Ko *pohtt* < **pokt|ā*
SK *nacht* III:6 ’näin’ | Po -- | In *návt* | Ko *nääi't* < **nākt*
vs.
Sod-B *oúcta* ’1’ < **oktę*

Joistain sanoista esiintyy kahdenlaisia muotoja. Alkuperäistä **kt*-kantaa edustavat muodot ovat luultavasti peräisin Rounalan pohjoissaamesta. Ensimmäinen esimerkkisana saattaisi jopa sisältää variantin Enontekiön kaikista kolmesta päälähdekielestä:

SK *kocht* ~ *kuchte* ~ *kockt* ’kuinka’
SK *pacht* ~ *packt* ’kautta’
SK *riechta* ~ *riekta* ’oikein’

4. Suonttavaaransaamen erityispiirteitä jäljittämässä

Tässä luvussa havainnollistan sitä, kuinka hankalaa on rekonstruoida kieltä silloin, kun samassa kielinäytteessä esiintyy sattumanvaraisesti useita kielimuotoja. Esimerkit koskevat erilaisia mahdollisia vokaalivaihteluja ensimmäisessä ja toisessa tavussa. Kun katsotaan sanoja, joista esiintyy useita taivutusmuotoja, niin Sirman katekismuksessa näyttää ensitavun pyöreissä vokaaleissa esiintyvän vokaalivaihtelua, joka muistuttaa inarinsaamen ja koltansaamen vaihtelua:

SK *låcka* V:7 ’lukee’ | Po *lohká* | In *lohá* | Ko *lååkk* < **lok|ā*
SK *ij luga* VI:9 ’ei lue’ | Po *loga* | In *luuvâ* | Ko *loogg* < **lokę-k*

Toisaalta näyttäisi esiintyvän samojen vokaalien vaihtelua myös sellaisin erilaisin ehdoin, joille ei tunneta vastineita muista saamelaiskielistä:

SK *ij molso* VI:5 ’ei vaihdu’ | Po *molsso* | In *molso* < **molsɔ̄-k*
SK *mulsulii* VI:6 ’vaihtuisi’ | Po *molssolii, molssošii* | (In *molsoččij*) < **molsulij* < **molsɔ̄-lę-j*

Ongelmana on kuitenkin se, ettei voida tietää, ovatko saman sanan eri muodot peräisin edes samasta kielestä. Jos eri vokaalin sisältävä sana edustaisikin eri kieltä, moni tämänkaltainen vaihtelutapaus olisi vain näennäinen. Valitettavasti lähdekielten laaja kirjo yhdistettynä esimerkkisanojen vähyyteen tekee mahdottomaksi tämänkaltaisten ilmiöiden selvittämisen minkäänasteisella varmuudella. Lähinnä voidaan havainnoida tilastollisia tendenssejä, mikäli ilmiöstä löytyy riittävän monta esimerkkiä.

Esimerkiksi tällaisesta mahdollisuudesta voidaan ottaa eräs toisen tavun pyöreitä vokaaleja koskeva tendenssi, joka näyttäisi olevan siinä määrin yleinen, että se voitaneen yhdistää suonttavaaransaameen: nominatiivin loppuvokaalin ‹*å*› tai ‹*o*› vaihteleminen genetiivin/akkusatiivin loppuvokaalin ‹*u*› kanssa. Löytyy neljä sanaa, joista tavataan kumpikin sijamuoto, vaikkakaan vokaaliedustus ei kaikissa niissäkään ole poikkeukseton:

SK *vaimå* V:3,7 ’sydän’ | Po *váibmu* | In *váimu*
SK *vaimu* V:8 ’sydämen/sydäntä’ | Po *váimmu* | In *vááimu*

SK *osko* 0:5 ’usko’ | Po *osku* | In *osko*
SK *osku* II:10; *oskå* II:4 ’uskon/uskoa’ | Po *oskku* | In *osko*

SK *suddå* I:16,17 III:4 ’synti’ | Po *suddu* | In *suddo*
SK *suddu* I:15; *suddå* I:18 ’synnin/syntiä’ | Po *suttu* | In *sudo*

SK *famå* V:6; *fammu* I:4 ’voima’ | Po *fápmu* | In *fáámu*
SK *famu* II:3 ’voiman/voimaa’ | Po *fámu* | In *fáámu ~ fámo*

Viimeisen sanan kohdalla voitaneen olettaa nominatiivien edustavan eri kieliä, koska niissä myös keskuskonsonantti on erilainen: ‹*å*›-loppuisessa lyhyt (tai puolipitkä kuten inarinsaamessa) ja ‹*u*›-loppuisessa pitkä (kuten pohjoissaamessa). Jälkimmäinen muoto voitaisiin yhdistää Rounalan pohjoissaameen, jos oletettaisiin, että Sirman aikaan ei-lyhyen nasaalin edellä esiintyi vasta glottaaliklusiili, jota ei osattu merkitä mitenkään kirjoituksessa (ks. alaluku 3.5). Silloin suonttavaaransaamea voisivat edustaa ei-pitkän nasaalikonsonantin sisältävät sanat sg.nom ‹*famå*› : sg.gen-akk ‹*famu*›.

Yhdessä sanaparissa ei kuitenkaan ole jälkiä oletetusta ehdollisesta vokaalivaihtelusta:

SK *tako* I:15,17 ’teko’ | Po *dahku* | In *taho* < **tę̄kɔ̄*
SK *tago* III:5; *tagå* V:7 ’teon’ | Po *dagu* | In *tavo* < **tę̄kɔ̄-n*

Tämä ei nyt voisi edustaa Rounalan pohjoissaamea, koska kummastakin muodosta puuttuu *u*-vokaali. Periaatteessahan se voisi edustaa peltojärvensaamea, mutta siihen vetoamalla olisi liian helppo selittää pois kaikki vokaalivaihtelua vastustava todistusaineisto.

Lisäksi esiintyy sanoja, joista löytyy vain nominatiivi tai vain genetiivi-akkusatiivi, mutta nämä eivät auta ratkaisemaan asiaa. Näissä (A) nominatiivit päättyvät ‹*o*›:hon tai ‹*å*›:hon, kun taas (B) genetiivi-akkusatiivit päättyvät ‹*o*›:hon, ‹*å*›:hon tai ‹*u*›:hun.

A) SK *avo* II:3,10; *auå* II:10 ’ilo, riemu’ | Po *ávvu* | In *áávu* < **āvɔ̄*
SK *iako* 0:2 ’usko’ | Po *jáhkku* | In -- < **jākɔ̄*
SK *tiettå* 0:2 ’tieto’ | Po *diehtu* | In *tiätu* < **tietɔ̄*
SK *dåbdå* 0:2 ’tunto’ | Po *dovdu* ’tunne’ | In *tobdo* < **tomtɔ̄*

B) SK *armå* V:7 ’armon’ | Po *árpmu* | In *áármu*
SK *heptå* III:3 ’esteen’ | Po -- | In -- | Et *heaptoen* < **heaptɔ̄-n*

SK *olmo* II:8; *olmu* I:4, V:2 ’ihmisen’ | Po *olbmo* | In *ulmuu*

Mielenkiintoinen tilastollinen havainto on, että edelleen nominatiivin vokaali on aina yhdenmukaisesti puolisuppeaksi tulkittava ‹*å*› tai ‹*o*›, kun taas vain genetiivi-akkusatiivissa esiintyy näiden ohella suppea ‹*u*›. Ainoa poikkeus olisi nominatiivi ‹*fammu*›, joka kuitenkin voitaneen yhdistää Rounalan pohjoissaameen, kuten edellä perustelin. Vaikuttaisi hyvin epätodennäköiseltä, että neljän ensimmäisenä esitetyn sanaparin kohdalla nominatiivit olisivat aina yhdestä kielestä ja genetiivi-akkusatiivit toisesta kielestä. Näin ollen todisteiden valossa jää varteenotettava mahdollisuus, että katekismuksen toisessa hallitsevassa kielessä, oletetussa suonttavaaransaamessa, todella esiintyi nominatiivissa erilainen pyöreä loppuvokaali kuin genetiivi-akkusatiivissa:

Suo ***vaimo* ’sydän’ < sg.nom **vājmɔ̄*
Suo ***vaimu* ’sydämen/sydäntä’ < sg.gen **vājmɔ̄-n*, sg.akk **vājmɔ̄-m*

Tämän ehdollisen vokaalimuutoksen ei tarvitsisi olla niin varhaiselta ajalta, että genetiivin ja akkusatiivin päätteiden konsonantit olisivat olleet vielä säilyneinä (vaikka ne Skandinavian saamelaiskielissä ovatkin säilyneet myöhäisiin aikoihin, eteläsaamessa aina nykypäivään saakka). Vokaalit olisivat yhtä hyvin voineet kehittyä erilaisiksi myöhemmin, johtuen tarpeesta erottaa kaksi kieliopillista ryhmää toisistaan – ensisijaisesti ehkä siis sellaisissa sanoissa, joissa sijamuoto ei erotu keskuskonsonantin asteesta. Jos tämä olisi vokaalivaihtelun syntysyy, niin samalla selittyisi ’teko’-sanan vokaalin vaihtelemattomuus: siinähän sijamuoto käy ilmi keskuskonsonantin asteesta, jolloin erottavan vokaalivaihtelun aktivoimiselle ei olisi ollut tarvetta. Näin ollen tämän sanan taivutusmuodot eivät enää olisikaan vastatodiste vokaalivaihtelun olemassaololle:

Suo ***tako* ’teko’ < sg.nom **tę̀kɔ̄*
Suo ***tago* ’teon, tekoa’ < sg.gen **tękɔ̄-n*, sg.akk **tękɔ̄-m*

Tällaisen ehdollisen vokaalivaihtelun kehittyminen suonttavaaransaameen on aineiston valossa hyvinkin mahdollista, vaikka pitävästi sen olemassaoloa ei tietenkään voida enää milloinkaan todistaa.

Muotopiirteistä nostan tässä kohdassa esiin konditionaalin, jota en ottanut mukaan muoto-opilliseen analyysiini, koska esiintymiä on Sirman katekismuksessa vain kaksi ja koska ei ole mahdollista arvioida, mistä kielestä ne olisivat peräisin. Saamelaiskielissä esiintyy kahta eri konditionaalin tunnusta. Ensimmäinen tunnus **-kćę-* esiintyy luulajansaamen pohjoismurteista alkaen itään päin (Korhonen 1981: 253). Toinen tunnus **-lę-* esiintyy läntisissä kielissä eteläsaamesta pohjoissaamen Länsi-

Ruijan murteistoon (Korhonen 1981: 255). Sirman Katekismuksesta löytyy vain jälkimmäistä tyyppiä:

SK *kulalii* III:5 ’kuulisi’ | Po *gulalii* | In *kulâččij* < **kulę-lę-j / -kćę-j*
SK *mulsulii* VI:6 ’vaihtuisi’ | Po *molssolii* | In *molsoččij* < **mols|u-lę-j / -kćę-j*

Sodankylänsaamessa sen sijaan esiintyy vain ensimmäisen tyypin konditionaalia:

Sod-A *åinasim* ’näkisin’ | Po *oainnášin* | In *uáináččim* < **oajn|ā-kćęm*
Sod-B *kirdadzim* ’lentäisin’ | Po *girddášin* | In *kirdáččim* < **kirt|ā-kćęm*

Ainakaan Sirman katekismuksen jälkimmäinen konditionaalimuoto ei voi ensitavun vokaalinsa perusteella edustaa Rounalan pohjoissaamea, vaan sen täytynee liittyä suonttavaaran- tai peltojärvensaameen. Silloin tämä saattaisi olla jälleen yksi piirre, jossa suonttavaaransaame eroaisi sodankylänsaamesta. Asiaan ei kuitenkaan ole mahdollista saada varmuutta aineiston niukkuuden vuoksi.

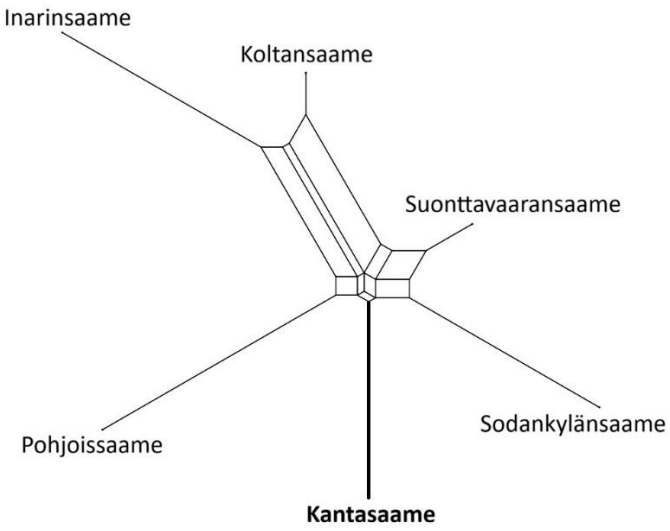
5. Analyysin tulokset

Liitteessä 1 olen listannut edellä esitellyt 23 muoto- ja äännetason piirrettä sekä koostanut matriisin kuuden eri kielen yhteisistä ja erottavista piirteistä: rekonstruoitu kantasaame, pohjoissaame, inarinsaame, koltansaame, suonttavaaransaame ja sodankylänsaame. Lopullisessa analyysissä on 20 kohtaa, koska olen jättänyt pois joitain piirteitä liian niukan aineiston vuoksi tai yhdistänyt joitain samaa äännettä koskevia muutoksia samaksi kohdaksi silloin, kun yhdistäminen ei hukkaa olennaista informaatiota. Kantasaamessa kaikkien piirteiden arvo on 0, ja muissa kielissä arvo on myös 0, jos havaittavaa muutosta ei ole tapahtunut, tai jokin muu numero sen mukaan, kuinka monta erilaista muutosta eri kehityslinjoissa on havaittavissa (ks. Liite 1). Numero on sama kaikissa kielissä, joissa nähdään sama edustus.

Korostan, että tässä esitetty tulos ei edellytä kuolleiden kielten äännejärjestelmän tai kieliopin rekonstruointia, vaan riittää, että aineisto mahdollistaa sen arvioimisen, onko kielissä tapahtunut tarkasteltavien piirteiden osalta yhteistä kehitystä, erilaista kehitystä vai onko kantasaameen rekonstruoitu tila säilynyt sellaisenaan.

Koostamani piirrematriisin graafiseen esittämiseen olen käyttänyt SplitsTree6-ohjelman (Huson & Bryant 2024) verkostokuvaajaa. Siinä missä sukupuukuvaaja pakottaa valitsemaan läheisimmän yhteyden ja ohittaa muut yhteydet, moniulotteinen verkostokuvaaja näyttää kaikki yhteydet samanaikaisesti. Jälkimmäinen kuvaaja on paras tämänkaltaisessa tilanteessa, jossa ei ole luotettavia keinoja erottaa toisistaan kantamurteista perittyjä muutoksia ja naapurikielten välillä myöhemmin levinneitä muutoksia toisistaan. On nimittäin mahdollista, että sukupuukuvaajaan valikoituva läheisin yhteys ei edustaisikaan yhteistä kantamurretta vaan pitkäkestoisia naapuruusvaikutuksia, koska olisihan oletetun kantamurteen ajanjakso joka tapauksessa huomattavasti lyhyempi kuin koko sitä seuraava pitkä kehitysjatkumo aina nykyisiin tai dokumentoituihin kielimuotoihin saakka.

Joissain kielissä on joidenkin piirteiden kohdalla numeron sijasta kysymysmerkki. Olen testannut SplitsTree6-ohjelman käyttäytymistä, ja kysymysmerkki vaikuttaa lopputulokseen ”puolikkaan” verran, eli se on suuruudeltaan ikään kuin eri lukuarvon ja saman lukuarvon välissä. Mielestäni tämä on hyvä tapa huomioida mallinnuksessa epävarmuus siitä, jakaako jokin kieli saman muutoksen toisten kielten kanssa vai ei.

Kuva 8: Viisi saamelaiskieltä kantasaameen juurrutettuna 20:n muoto- ja äännepiirteen yhdistävien ja erottavien kehitysten perusteella SplitsTree6-ohjelman verkostokuvaajana esitettynä.

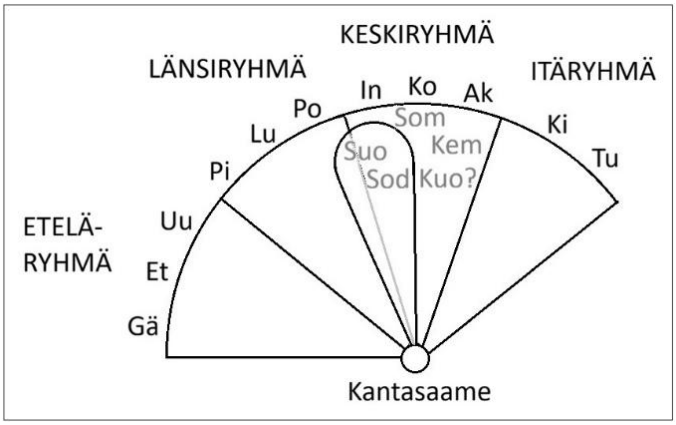
Kuvasta nähdään, että selvästi eniten yhteisiä kehityksiä jakavat inarinsaame ja koltansaame, ja seuraavaksi eniten yhteisiä piirteitä jakaa suonttavaaransaame yhtäältä koltansaamen kanssa ja toisaalta sodankylänsaamen kanssa. Vaikka suonttavaaransaame ja sodankylänsaame ovat kehittyneet omiin

suuntiinsa, niillä on myös yhteisiä kehityksiä. Suonttavaaransaame on säilynyt tarkasteltavien piirteiden osalta vanhakantaisimpana kielenä, eli sillä on lyhin etäisyys rekonstruoituun kantasaameen. Tässä pitää kuitenkin huomioida, että aineistossa on mukana myös äänteiden katoamisia, ja sellaisia tietysti tapahtuu kielissä toisistaan riippumattakin, vaikka lopputulos olisi täysin sama. Katoedustus eli sanojen loppuäänteiden kuluminen on erityisesti koltansaamessa laaja ilmiö, mikä vääristänee hieman lopputulosta, vetäen koltansaamea lähemmäksi suonttavaaransaamea, jossa myös nähdään loppuäänteiden katoamisia.

Jos mukana olisi esimerkiksi luulajansaame, se muodostaisi pohjoissaamen kanssa samanlaisen pitkän yhteisen varren kuin inarinsaame ja koltansaame keskenään. Kaukaisempien alueellisten ryhmien (eteläiset ja itäiset saamelaiskielet) ottaminen mukaan ei toisi kuvaajaan lisäarvoa, koska niiden kehityslinjat nähdään jo (kielihistoriallisella) silmällä aivan omanlaisikseen.

Perinteinen jako kahteen ryhmään eli läntisiin ja itäisiin saamelaiskieliin on perusteltu lähinnä maantieteen kannalta, ei niinkään kielten kehityslinjojen kannalta. Kehityslinjojensa perusteella niin läntiset kuin itäisetkin kielet voidaan kumpikin jakaa vielä kahteen ryhmään. Tarkastelun alussa esitinkin neljä alueellista ryhmää, joihin elävät ja äskettäin kuolleet saamelaiskielet voidaan jakaa (ks. alaluku 1.1).

Siinä missä sompionsaame ja oletettu kemikylänsaame alustavasti näyttävät liittyvän samaan alueelliseen ryhmään inarinsaamen ja koltansaamen kanssa – eli ne mahtuvat tähän neljän alueellisen ryhmän kehykseen – eivät suonttavaaransaame ja sodankylänsaame mahdu siihen. Ne edustavat aivan omanlaistaan kehityslinjaa ja vaativat siksi kokonaan uuden (viidennen) alueellisen ryhmän. Tilannetta voidaan havainnollistaa kuvan 9 kaltaisella sukuviuhkalla.

Kuva 9: Saamelaiskielten sukuviuhka. Suonttavaaransaame ja sodankylänsaame eivät kuulu mihinkään elävien saamelaiskielten muodostamaan ryhmään vaan vaativat oman viidennen ryhmänsä.

Olaus Sirman katekismuksen kielellinen kirjavuus heijastaa 1600-luvun lopun Enontekiön kielellistä diversiteettiä: kielenoppaina näyttäisi olleen niin Rounalan pohjoissaamen, inarinsaamea muistuttavan peltojärvensaamen kuin jossain määrin sodankylänsaamea muistuttavan suonttavaaransaamenkin puhujia. Näiden pääkielten lisäksi mukana on jonkin verran varsinaisia inarinsaamelaisuuksia ja jopa luulajansaamea muistuttavia illatiivimuotoja, ja lisäksi ilmeisesti vielä tuntemattomien kuolleiden kieltenkin sanamuotoja. Esimerkiksi satunnaiset esiintymät vanhasta kittilänsaamesta eivät olisi alueelliselta kannalta yllätys. Meillä ei kuitenkaan ole kittilänsaamesta tekstiaineistoa, johon voisimme verrata, joten voimme vain arvailla, mitkä piirteet saattaisivat liittyä siihen.

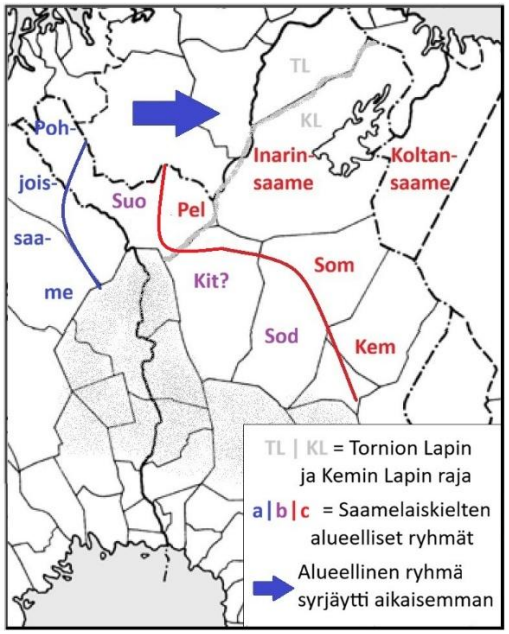
Valitettavasti eri kieliin palautuvat sanamuodot eivät jakaudu johdonmukaisesti eri kappaleisiin, vaan ilmeisesti Sirma on vuosikymmeniä kestäneen työskentelyn edetessä muokannut tekstiään täysin satunnaisista kohdista eri kielten mukaiseksi. Tämä tietysti vaikeuttaa huomattavasti sen arvioimista, mikä sanamuoto voisi olla peräisin mistäkin kielestä. Olen käyttänyt tässä tarkastelussa poissulkemismenetelmää: ensin pohjoissaamen kaltaiset sanamuodot voidaan yhdistää rounalansaameen. Jos jäljelle jää vielä useampia erilaisia tyyppejä, niin seuraavaksi toista elävää naapurikieltä, inarinsaamea, muistuttavat sanamuodot voidaan yhdistää peltojärvensaameen (ja jotkin tapaukset jopa varsinaiseen inarinsaameen).

Jäljelle jääneet edustukset eri piirteissä näyttävät sillä lailla keskenään johdonmukaisilta, että voidaan havaita jonkinlaisia tendenssejä. Suonttavaaransaame esimerkiksi näyttää olleen suhteellisen ”kulunut” kieli: monissa taivutusmuodoissa havaitaan niin loppuvokaalien kuin loppukonsonanttienkin katoamista verrattuna eläviin naapurikieliin. Samaan aikaan se oli kuitenkin myös vanhakantainen kieli, koska siinä ei ollut tapahtunut paljonkaan omia muutoksia.

On silti painotettava, että olen tässä kirjoituksessa esittänyt vasta alustavia havaintoja, ja tarkastelussa kuvattu suonttavaaransaame on vasta työhypoteesi. Nyt kun näiden pitkään vähäiselle huomiolle jätettyjen Olaus Sirman saamelaisaineistojen tutkiminen on saatettu vauhtiin, aihe tulee toivottavasti houkuttelemaan pariinsa lisää saamelaiskielten tai uralilaisen kielihistorian tutkijoita ja opiskelijoita.

Kuvan 10 karttaan on merkitty tarkasteltujen alueellisten ryhmien rajat: samaan alueelliseen ryhmään kuuluvat kielet jakavat useita yhteisiä muutoksia ja edustavat siten keskenään läheisiä kehityslinjoja. Pohjoissaame kuuluu samaan alueelliseen ryhmään luulajansaamen ja piitimensaamen kanssa (joita ei ole merkitty karttaan). Inarinsaame ja koltansaame kuuluvat keskenään samaan alueelliseen ryhmään, johon nyt näyttäisivät liittyvän myös peltojärvensaame (Pel), sompionsaame (Som) ja oletettu kemikylänsaame (Kem; ilmeisesti todellisuudessa Venäjän puolelta, ks. alaluku 1.1). Suonttavaaransaame (Suo) ja sodankylänsaame (Sod) kuuluvat alustavasti keskenään samaan uuteen

(viidenteen) alueelliseen ryhmään, ja maantieteellisin perustein voitaneen silloin olettaa vanhan kittilänsaamenkin (Kit) kuuluneen siihen, vaikka siitä ei olekaan tiettävästi säilynyt kielinäytteitä.

Kuva 10: Kartta Suomen alueen saamelaiskielten alueellisista ryhmistä, joihin kuuluvat kielet edustavat keskenään läheisiä kehityslinjoja.

Pohjoissaamen itäisissä murteissa nähdään samankaltaisia metafoniamuutoksia kuin inarinsaamessa ja koltansaamessa: toisen tavun vokaalin laatu on muuttanut ensitavun vokaalin laatua (Sammallahti 1998a: 11, 13–15). Luultavimmin näin laaja-alainen vaikutus edustaa kielellistä substraattia, eli pohjoissaame on puhuma-alueensa itäreunalla levinnyt alueelle, missä aiemmin puhuttiin itäisempään alueelliseen ryhmään kuuluvia kieliä. Kielensä vaihtaneet paikalliset asukkaat olisivat siis siirtäneet äidinkielensä piirteitä oppimaansa pohjoissaameen.

Lopuksi voidaan vielä todeta, että kuten Sirma on itsekin kertonut, hän ei ole käyttänyt äidinkieltään sodankylänsaamea katekismuksensa laatimisessa. Oletetun suonttavaaransaamen ja sodankylänsaamen välillä on tässä tarkastelussa havaittu seuraavia eroja:

1. Sodankylänsaameen on kehittynyt toinen imperatiivi (ks. 2.5), kun taas mihinkään Enontekiön kielistä sitä ei nähtävästi ollut kehittynyt.
2. Suonttavaaransaamen toisen tavun **ę* oli luultavasti sulautunut **a*:han (ks. 3.2), koska katekismuksen satunnaiset tästä poikkeavat vokaalit selittyvät taloudellisimmin inarinsaamea

muistuttavan peltojärvensaamen pohjalta. Sodankylänsaamessa tämän vokaalin alkuperäinen laatu näyttäisi vielä olleen säilyneenä.

3. Sodankylänsaamessa **š* oli sulautunut **s*:ään, kun taas kaikissa Enontekiön kielissä **š* oli säilyttänyt laatunsa (ks. 3.6).
4. Sodankylänsaamessa **ć* oli sanavartalon sisällä vokaalien välissä menettänyt liudennuksensa, ja sanan alussa se oli yleensä sulautunut **s*:ään (ks. 3.8). Kaikissa Enontekiön kielissä **ć* oli yleensä säilynyt liudentuneena affrikaattana.

Sodankylänsaamen eroavaisuudet rounalansaamen (pohjoissaamen) ja peltojärvensaamen kanssa ovat vieläkin runsaampia, kuten nähtiin aiemmin kuvasta 8. Olaus Sirman aineistojen ansiosta olemme päässeet tarkastelemaan peräti neljää 1600-luvun lopun saamelaiskieltä, ja katekismuksessa mukana näyttäisi olevan Enontekiön kolmen pääkielen lisäksi mielikuvitusta kutkuttavia satunnaisia esiintymiä vieläkin useammista saamelaiskielistä. Osa oletetuista lähdekielistä on vielä elossa (inarinsaame, luulajansaame), mutta osa on jo lopullisesti kadonnut.

6. Kirjallisuus

(Aikio) Luobbal Sámmol Sámmol Ánte. 2006. On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91, 9–55. LINKKI

(Aikio) Luobbal Sámmol Sámmol Ánte. 2007. The Study of Saami Substrate Toponyms in Finland. *Onomastica Uralica* 4, 159–197. Debrecen/Helsinki: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézete / Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. LINKKI

(Aikio) Luobbal Sámmol Sámmol Ánte. 2009. *The Saami Loanwords in Finnish and Karelian*. Väitöskirja, Oulun yliopisto. LINKKI

Álgu-tietokanta. Sámegielaid etymologaš diehtovuođđu = Saamelaiskielten etymologinen tietokanta [online-tietokanta]. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, marraskuu 2006. Päivitetään jatkuvasti. Saatavissa: LINKKI

Giellatekno: Sanakirjat. UiT The Arctic University of Norway. LINKKI

Gezelius, Johannes. 1666. *Yxi paras lasten tawara*. LINKKI

Heikkilä, Lydia. 2001. 9 Luonnonkäytön historia. Liisa Kajala ja Teppo Loikkanen (toim.): *Käsivarren erämaa-alueen luonto ja käyttö*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A, No 123. LINKKI

Huson, Daniel H. & Bryant, David. 2024. The SplitsTree App: interactive analysis and visualization using phylogenetic trees and networks. *Nature Methods* 2024. LINKKI

Häkkinen, Jaakko. 2018. Metsälappalaisten kielelliset jäljet. Esitelmä Metsälappalaispäivillä 2018. LINKKI

Häkkinen, Jaakko & Piha, Minerva. 2023. Kantasaamesta eteläkantasaameen, osa 2. Äännehistorian todisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 65, 7–30. LINKKI

Itkonen, Erkki. 1940. Olaus Sirman kotiseudusta ja kielestä. *Virittäjä* 44, 334–349.

Jounila, Santeri. 2026. *Mii Katekismus lij? Olaus Sirman Katekismuksen nominien taivutuskategoriat.* Maisterintutkielma, Helsingin yliopisto. LINKKI

Kallio, Kati & Valtonen, Taarna & Jouste, Marko. 2019. Olaus Sirman runojen vertailevaa luentaa – runojen poetiikka suhteessa suullisiin ja kirjallisiin lähikulttuureihin. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 97, 109–152. LINKKI

Koivulehto, Jorma. 2002. Contact with non-Germanic languages II: Relations to the East. Bandle, Oscar & Braunmüller, Kurt & Jahr, Ernst Hakon & Karker, Allan & Naumann, Hans-Peter & Telemann, Ulf & Elmevik, Lennart & Widmark, Gun (toim.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, 583–594. Berlin–New York: Walter de Gruyter.

Korhonen, Mikko. 1981. *Johdatus lapin kielen historiaan.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370.

Lönnrot, Elias. 1837. Lähteä Lappiin. *Mehiläinen* 11, 1837. LINKKI

Maijala, Eeva-Maria (toim.). 2016. *Kemin-Lappi elää! Alkuperäiskansa keminlappalaiset – yksi Suomen neljästä Saamen ryhmästä.* Pihkassa Lapin luontoon ry.

Meister, Einar & Meister, Lya. 2019. Production of Estonian vowels by Finnish speakers. *ESUKA – JEFUL* 2019, 10–1, 129–143. LINKKI

Müller, Merit. 2017. Adjektiiviattribuutin vaihtelu Erkki Itkosen ”Inarinsaamelaisissa kielinäytteissä”. Bakalaureustutkielma, Tarton yliopisto. LINKKI

Persson, Anna. 2024. The acoustic characteristics of Swedish vowels. *Phonetica* 2024; 81(6), 599–643. LINKKI

Piha, Minerva & Häkkinen, Jaakko. 2020. Kantasaamesta eteläkantasaameen. Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 62, 102–124. LINKKI

Rytilahti, Niko. 2025. Keminsaamen murteet ja niiden tutkimus tänään, osa 1. *Entisen Kemin Lapin metsäsaamelaista kulttuuria* (blogi). LINKKI

Sammallahti, Pekka. 1998a. *The Saami Languages. An Introduction*. Kárášjohka: Davvi Girji OS.

Sammallahti, Pekka. 1998b. Olaus Sirma: Kulnasatz niråsam. Vesa Guttorm (toim.): *Giellačállosat III*. Dieđut 1998: 1, 84–95. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.

Schefferus, Ioannis. 1673. *Argentoratensis Lapponia*. LINKKI

Teleman, Ulf. 2019. *Svensk ortografihistoria. Från 1200-tal till 1700-tal.* Lunds Universitet. LINKKI

Valtonen, Taarna & Kallio, Kati. 2024. Chapter 7. Olaus Sirma: Sami Poetics and Clerical Networks in Early-Modern Swedish Lapland. K. Kallio, T. M. S. Lehtonen, A. Lahtinen, & I. Leskelä (toim.): *Networks, Poetics and Multilingual Society in the Early Modern Baltic Sea Region*, 164–191. BRILL. LINKKI

Wiklund, K. B. 1913. En kemilapsk text från år 1716. *Le Monde Oriental* 7, 82–96. LINKKI

Liite 1: Datan esittäminen SplitsTree-ohjelman verkostokuvaajassa

Vaihe 1. Taulukon 23:sta piirteestä mukaan on otettu 20.

Piirre	Kantasaame	Pohjoissaame	Inarinsaame	Koltansaame	Suonttavaarans.	Sodankyläns.
Illatiivin pääte:	*-jẹn	-i	-n	–	–	–
Prees. mon.3:	*-jēk	-k ~ -t	-h	–	–	–
Prees. yks.3:[1]	*-ā	-a	–	–	–	??
Konnegatiivi:	*-k	–	–	–	–	–
2. imperatiivi:	–	–	–	–	–	-|ǭk
Verbiabessiivi:	*-keannā	-geahtá	-hánnáá	-Ǩâni	‹-känna›	??
Attrib. kongr.:	ESS + LOK	GEN + LOK	GEN + LOK	GEN + LOK	LOK + LOK	LOK + LOK
Ensitavussa:	*ā(-ē)	á	ä	ä	‹a›	‹a›
Ensitavussa:	*uo(-ē)	uo	ye	ue	‹uo›	‹uo›
Ensitavussa:	*ẹ	a	a ~ o	â ~ õ	‹a›	‹a›
Jälkitavussa:	*ẹ	a	â	â	‹a›/‹e›/‹o›	‹a›/‹ä›/‹e›/‹o›
Toisen tavun pitkät vokaalit:	*ā, *ē, *ǭ	á, i, u	á, e/i, o/u	a, e, a	‹a›, ‹e›/‹ä›, ‹o›/‹å›	‹a›, ‹e›/‹ä›, ‹o›/‹å›
Supistumavok.:	*â, *ê, *ô̄	á, e, o	á, e/i, o/u	a, e, a	‹a›, ‹e›/‹ä›, ‹o›/‹å›	‹a›, ‹e›, ‹å›
Supistumavok.:	*î, *û	e, o	e/i, o/u	e, u	‹ı›?, ‹å›	‹ı›, ??
Pitkät nasaalit:[2]	*mm, *nn, *ŋŋ	pm, tn, kŋ	mm, nn, ŋŋ	mm, nn, ŋŋ	‹mm›, ‹nn›, –	‹mm›, ‹nn›, –
Kons. edessä:	*š	jh	š	š	??	‹s›
Vok. välissä:	*š	š	j (heik.)	š	‹ssi(j)›	‹s›
Muualla:	*š	š	š	š	‹sij›	‹s›
Kons. edessä:	*c	s	s	c	??	??
Vok. välissä:	*c	c	s (heik.)	c	‹tz›	‹tz›
Muualla	*c	c	c	c	‹tz›	??
Sanan alussa:	*ć	č	č	č	‹tzi›	‹s› (‹dzi›)
Kons. edessä:	*ć	š	š	č	??	??
Vok. välissä:	*ć	č	j (heik.)	č	‹tzi›	‹tz›

[1] = Kolmitavuiset muodot.

[2] = Koskee myös vahvaan asteeseen syntyneitä puolipitkiä nasaalikonsonantteja **m̀*, **ǹ*, **ŋ̀*.

Vaihe 2. Taulukon edustukset on muunnettu numeerisiksi arvoiksi.

1. Illatiivin pääte: KSa 0, Po 1, In 2, Ko 3, Suo 3, Sod 3
2. Preesensin mon.3: KSa 0, Po 1, In 2, Ko 3, Suo 3, Sod 3
3. Preesensin yks.3: KSa 0, Po 0, In 1, Ko 1, Suo 1, Sod ?
4. Konnegatiivin **-k*: KSa 0, Po 1, In 1, Ko 1, Suo 1, Sod 1
5. Toinen imperatiivi: KSa 0, Po 0, In 0, Ko 0, Suo 0, Sod 1
6. Verbiabessiivi: KSa 0, Po 1, In 0, Ko 0, Suo 0, Sod ?
7. Attribuutin kongruenssi: KSa 0, Po 1, In 1, Ko 1, Suo 2, Sod 2
8. Ensitavun **ā*: KSa 0, Po 0, In 1, Ko 1, Suo 0, Sod 0
9. Ensitavun **uo*: KSa 0, Po 1, In 2, Ko 2, Suo 0, Sod 3
10. Ensitavun **ę*: KSa 0, Po 1, In 2, Ko 2, Suo 1, Sod 1
11. Primaaristuminen **ę* > *o* ja **ą* > *a*: KSa 0, Po 0, In 1, Ko 0, Suo 0, Sod 0
12. Toisen tavun **ę*: KSa 0, Po 1, In 0, Ko 0, Suo 1, Sod 0
13. Toisen tavun **ē*, **ǭ*: KSa 0, Po 1, In 2, Ko 3, Suo 0, Sod 0
14. Supistumavokaalit **ê*, **ô*: KSa 0, Po 1, In 2, Ko 3, Suo 0, Sod 0
15. Ei-lyhyiden nasaalien klusiilinen aluke: KSa 0, Po 1, In 0, Ko 0, Suo 0, Sod 0
16. Kantasaamen **š*: KSa 0, Po 1, In 2, Ko 0, Suo 0, Sod 3
17. Kantasaamen **c*: KSa 0, Po 0, In 1, Ko 0, Suo 0, Sod 0
18. Sananalkuinen **ć*: KSa 0, Po 0, In 0, Ko 0, Suo 0, Sod 1
19. Sanansisäinen **ć*: KSa 0, Po 0, In 1, Ko 0, Suo 0, Sod 2
20. Kantasaamen **kt*: KSa 0, Po 0, In 1, Ko 1, Suo 1, Sod 0

Vaihe 3. Numeeriset arvot on koottu pelkistetyksi matriisiksi, jonka SplitsTree6 osaa lukea.

6 20
Taxon1 00000000000000000000
Taxon2 11010110110111110000
Taxon3 22110011221022021011
Taxon4 33110011220033000001
Taxon5 33110020010100000001
Taxon6 33?11?20310000030120

(6 = kielten lukumäärä; 20 = koodattujen piirteiden lukumäärä.

Taxon1 = KSa; 2 = Po; 3 = In; 4 = Ko; 5 = Suo; 6 = Sod.)